

Първоначални коментари от Екологично сдружение „За Земята“ към първия проект на ИНПЕК на България, публикуван за обществено обсъждане на 15 януари 2019 г.

април 2019 г., София
Екологично сдружение „За Земята“ - Приятели на Земята България

Кратка бележка относно общественото обсъждане на плана - Българското правителство предостави немалък прозорец от време за първия кръг коментари по отношение на публикувания проект на ИНПЕК. Проектът беше публикуван в средата на януари 2019 г. и е отворен за коментари до края на април.

Но отвъд това:

- проектът не съдържа източници на информация;
- проектът не предоставя информация и методологии за извличане на цифри и цели до 2030 г.;
- няма индикации как правителството ще се справи с получените коментари - очакваме само, че ЕК ще представи коментари до средата на 2019 г. и след това правителството ще изготви предварителен проект за допълнителни публични коментари. Негативната практика в България е въвеждането на сериозни промени (обикновено отрицателни), които ще бъдат въведени в последния момент. Изразяваме надежда в следващите етапи на обществено обсъждане на плана да се осигури също толкова адекватен срок за коментари и да се вземат предвид нуждите от прилагане на източници и методология.

Бихме искали да благодарим на българското правителство за споделяне на проекта на ИНПЕК с обществеността на ранен етап и предоставяне на достатъчно време за коментари и участие на заинтересованите страни. Кратките срокове за участие на обществеността са обичайни недостатъци в процеса на управление и фактът, че правителството публикува проекта, който дава възможност за повече от три месеца за обратна връзка, заслужава специално признание.

Предоставяме коментарите си в следните глави:

Глава 1. Основни недостатъци, които трябва да бъдат отстранени в плана:.....	1
Глава 2. Коментари елемент по елемент на ИНПЕК (Съдържа подробни бележки по част Енергетика:.....	6
Глава 3. Допълнителни бележки по темата „Енергийна сигурност“.....	21
Глава 4. Допълнителни бележки по темата „Газ“.....	25
Глава 5. Допълнителни бележки по темата „Транспорт“.....	31
Глава 6. Допълнителни бележки по темата „Управление на отпадъците“.....	37
Глава 7. Допълнителни бележки по темата „Енергийна Ефективност“.....	40

Глава 1. Основни недостатъци, които трябва да бъдат отстранени в плана:

Целият документ не разполага с източници и информация за входящите данни по всички

цели. Като цяло планът следва предвидената структура за ИНПЕК зададена от Европейската комисия, което улеснява коментарите. Анализите на плана обаче биха били от още по-високо качество и от полза за правителството, ако входящите данни, източници, модели и методологии, които водят до извеждане на определени цели и числа, станат публично достояние.

Планът има основен недостатък, който го прави неработещ - той не дава достатъчно отговори на основния въпрос: „Какъв ефект ще окажат предложените дейности в енергийния сектор?“ Това го прави нещо по-различно, но не и аналитичен или работен документ, който трябва да представя преките и косвените връзки между националната енергийна политика и инвестициите в енергийния сектор от една страна, и политиката по изменение на климата на България, от друга.

Второ, въпреки факта, че документът официално е разделен на различни глави, например “Национални общи и конкретни цели”, “Политики и мерки”, “Текущо състояние и прогнози” и т.н., то те съдържат почти едни и същи текстове, леко модифицирани, но с трудно описани цели, политики, мерки или прогнози. Изявлението, че ИНПЕК определя „основните цели, етапи, средства, действия и мерки за развитието на националната ни енергийна и климатична политика в контекста на европейското законодателство, принципи и приоритети за енергийно развитие" е невярно, именно защото същите данни се посочват и като цели, и като етапи, и като действия и мерки. Документът не разграничава ясно тези елементи, което е индикация, че авторите не могат да ги формулират достатъчно ясно, недвусмислено и в съответствие с нуждите и целите на такъв документ.

Следва да се отбележи също, че някои от „националните стратегически документи“, за които се твърди, че са били използвани при подготовката на ИНПЕК (стр. 6), са изтекли или ще изтекат през 2020 г., а именно следните осем от общо 13 споменати документи или проекти на документи:

- Енергийна стратегия на Република България до 2020 г.;
- Иновационна стратегия за интелигентна специализация;
- Национална програма за енергийна ефективност на многофамилни жилищни сгради;
- Национална рамка за политика за развитието на пазара на алтернативни горива в транспортния сектор и за разгръщането на съответната инфраструктура;
- Национален план за действие за насърчаване производството и ускореното навлизане на екологични превозни средства, включително на електрическата мобилност в България за периода 2012-2014 г.;
- Национален план за действие за енергията от възобновяеми източници;
- Национален план за действие по енергийна ефективност 2014 – 2020 г.;
- Трети национален план за действие по изменения на климата (за периода 2013-2020 г.).

В допълнение, документът с най-голяма продължителност на действие от тези тринадесет доклада - Националният план за действие за енергията от горска биомаса 2018 - 2027 г. - е приет в нарушение на Директивата за местообитанията и без екологична оценка.

-ИНПЕК на България подлежи на проста формула за подобрене. Документът започва с преглед, който признава липсата на почти всичко, което можем да наречем прогресивни политики. По декларативен начин много прогресивни политики са изброени около и след страница 70. Всичко те биха били правилният път на развитие, но е малко вероятно да се случат без ясен и навременен план за изпълнение. Формулата за подобряване на ИНПЕК е почти всички секции, отбелязани като „Неприложими“, да се превърнат в конкретни, приложими мерки и политики с количествени цели.

- В ИНПЕК България заявява, че страната разполага със запаси от въглища за хоризонт от 60 години при сегашния темп на използване и че зависимостта от въглищата едва ли ще се промени до 2030 г. Ако страната не се ангажира с преустановяване използването на въглища в обозримо бъдеще регионите с въгледобивна промишленост ще продължат да страдат в агония и няма да имат време да се реформират и адаптират, защото пътят на декарбонизация на най-упорито пристрастените към изкопаеми горива държави-членки ще трябва да бъде много по-стръмен след 2030 г. и ще изисква почти незабавно спиране всички въглищни електроцентрали и преустановяване на други проекти, имащи значение за прехода. Българското правителство трябва да поеме отговорност и да започне диалог за излизане от въглищната зависимост в началото на 30-те години на този век.

- В този план България е всеядна, когато става въпрос за нова инфраструктура свързана с добив, пренос и употреба на изкопаеми горива. Газопроводи, нови проучвания за нефт и газ в Черно море, терминали за втечен природен газ (LNG), субсидии за домакинствата за преминаване към използване на газ - всичко това в една Европа, където вече има свръх предлагане на газ. **От всички тези проекти единствените смислени вероятно са интерконекторните газови връзки със съседните държави, плановете за разширяване на хранилищата и с много уговорки терминалът за втечен природен газ в Александруполис.** Ако останалите проекти се случат, това ще постави България и другите свързани страни по газовите трасета в положение на окоаване в зависимост от газ, както и липса на ресурси за развитие на нисковъглеродна икономика. Всички тези проекти вероятно ще доведат до увеличаване, а не до намаляване на емисиите на страната и ще трябва да преминат през стратегическа екологична оценка (СЕО). Надяваме се, че проверката, която ЕК ще направи на ИНПЕК, ще обхване аспектите на една цялостна СЕО, защото очевидно конкретна такава не е предвидена. Българският участък от Турски поток дори не се споменава в плана, а наскоро правителството реши да похарчи 3 млрд. лева (1,5 млрд. евро) за бързото изграждане на българската част от проект, който може би никога няма да се случи.

- Всички газови проекти изглеждат приоритетни според този план - България трябва да реши какво е наистина важно за страната и къде да вложи оскъдните си ресурси. Няма анализи за това доколко се използва текущата газова инфраструктура и дали тя се използва ефективно, за да не се насърчи излишно нова газова инфраструктура. Няма модели, които да отразяват очакванията за развитието на потреблението на газ в страната. Развитието на пазарите на газ има пренебрежимо малко място в текста.

- Страната е заявила, че ще има над 5 GW инсталиран капацитет за възобновяема енергия през 2020 г., докато базата данни на Международна агенция за възобновяема енергия (IRENA) показва малко по-малко от 4 GW през 2017 г. Не е ясно как ще бъде инсталиран 1 GW допълнителна възобновяема енергия, но трябва да се направи проверка дали наличните мощности ПАВЕЦ в страната не са попаднали погрешно в това инвентаризиране на капацитета.

- Целта за дял от възобновяема енергия е толкова ниска, че ще изисква нулеви усилия от

страна на правителството за постигането ѝ. Планът започва с дял от 16% през 2020 г., а страната вече декларира над 18% дял ВЕИ през последните няколко години. Има увеличение само в областта на възобновяемата топлинна енергия, докато производството на електроенергия от ВЕИ остава почти непроменено. Изглежда невъзможно нивата на производство да останат на това ниво, имайки предвид развитието на технологиите и изброените по-нататък в ИНПЕК обещания за модернизиране на мрежите и законодателни промени. Такъв сценарий е възможен само ако съществуващите бариери останат на място. Тъй като в България развитието на ВЕИ за производство на електроенергия е спряно от 2014 г., ако до 2030 г. няма развитие, това означава, че страната ще има десетилетие и половина „сух режим“ за разработчиците на възобновяема енергия. В този случай България ще трябва да развие капацитет на по-късен етап и може окончателно да загуби възможността за лидерство или поне достойно място в тази обещаваща технологична област, на която принадлежи енергийното бъдеще. Що се отнася до целта за възобновяема топлинна енергия – към настоящия момент повече от 40% от домакинствата в България използват дърва за отопление. Това ще бъде само въпрос на докладване, за да може страната да представи повърхностен резултат като постижение, защото България вече го е постигнала. Считаме, че целта за енергия от ВЕИ трябва да се повиши до 40% от крайното потребление и поне 30% трябва да стане целта за енергия от ВЕИ само за производство на електроенергия. **Редица изследвания доказват, че на практика почти няма електроенергийни системи по света, които да не могат да постигнат този процент на проникване на ВЕИ в мрежата си, разчитайки предимно на регулаторни и планови действия и без сериозни допълнителни усилия и инвестиции. Затова смятаме, че 30% е задължителен минимум за България, ако искаме страната безболезнено да премине пътя към нисковъглеродна икономика до 2050 г. В плановете за предстоящи политики на международната сцена десетилетието с най-стръмна декарбонизация е именно следващото до 2030 г. Очевидно е, че за България тази пътека се отлага за периода, 2030-2040 г., но страната трябва да направи максималното, за да си помогне за периода след това и за да не допуска мощностите на миналото да се заместят с други технологии от миналото, каквито са въглищата или технологии с ограничено бъдеще, каквато е природният газ.**

- Дори тази цел означава, че само за две десетилетия след 2030 г., България ще трябва да покрие още 70% от потреблението на електроенергия с възобновяеми енергийни източници, за да бъдат емисиите на страната нетно нулеви през 2050 г. Това значи троен скок в производството на чиста енергия само за 20 години, а дори не знаем как да го сравним с почти нулевата амбиция, заложена в момента. В плана си България също трябва да заяви, че ще остане отворена за преразглеждане на целите по време на междинните оценки до 2030 г. и ще бъде отворена за по-нататъшно повишаване на амбицията.

- ИНПЕК формално съответства на чл. 4 (а) (2) от GR 2018/1999, но цифрите на правителството са завишени от прекалената зависимост от биомасата. Плановете за прекомерно разчитане на енергия от биомаса за постигане на целите 2030 г. водят до рискове от манипулация на цифрите, защото и към момента домакинствата разчитат на отопление на дърва, което се декларира като изпълнение на целите. Необходимо е това потребление да се реструктурира - от горене на биомаса в примитивни отоплителни устройства, към по-модерни и високотехнологични такива, а това не става ясно като цел в плана.

- България посочва, че няма **субсидии за изкопаеми горива** и следователно няма нужда от поэтапното им премахване. Това не е вярно и броят жалби за **неправомерно предоставена държавна помощ**, входирани в Главна Дирекция „Конкуренция“, го доказват с подробни аргументи. От дългосрочни договори за изкупуване на енергия от въглищни ТЕЦ, през преференциални цени за когенерационни ТЕЦ, които изобщо не

заслужават подкрепа, та до неправомерно раздавани въглеродни квоти на замърсяващи централи, които с нищо не са допринесли за съкращаване на емисиите. И това дори не е пълен списък със скритите начини на подпомагане на изкопаемите горива у нас. През следващото десетилетие субсидиите за изкопаеми горива и институционалните привилегии на индустриите за изкопаеми енергийни източници трябва да бъдат премахнати напълно и колкото по-рано го сторим, толкова по-добре.

- Много от описаните планирани проекти за електроенергийни междусистемни връзки очевидно обслужват енергийния комплекс “Марица Изток”. Не е особено далновидно да се наливат публични средства в един въглищен комплекс, за да се развива там нов дългосрочен капацитет за износ на електроенергия – особено предвид това, че все повече се върви към отпадане на въглищата като източник на енергия през следващото десетилетие и такива големи инвестиции може никога да не се изплатят.

- ИНПЕК не предоставя специфична диагностика относно проблема с преносната мрежа и защо се твърди, че има проблем с въвеждане на повече възобновяеми източници. Липсата на ясно описание на проблема прави невъзможно да се предписват и дебатира мерки за възможното решаване на проблема. България трябва ясно да очертае проблема и да разработи план как да го преодолее. От друга страна заслужава насърчаване заявката, че страната ще се стреми да развива възобновяемите енергийни източници на пазарен и конкурентен принцип – споменато е, че се планира въвеждане на система от търгове за предоставяне на права за изграждане на ВЕИ мощности и че се планира модернизацията на мрежата. Приветстваме и двете инициативи, но липсва конкретен план как и кога ще бъдат въведени и тук си струва да се доразработи планът.

- Не се посочват никъде целите за рециклиране на отпадъци за страната. Опасна формулировка се наблюдава в частите, в които се споменава управлението на отпадъците. Много често заедно с биологични отпадъци, които ще се изгарят, се използва терминът „общински отпадъци“. Има риск България да отчита „други битови отпадъци“ и „RDF“ като био-остатъчни горива с цел страната да декларира постигане на високи цели. Рискът е реален, тъй като някои от най-замърсяващите и нарушаващи правилата електроцентрали в България вече са заявили намерение за съвместно изгаряне на отпадъци (co-incineration), без каквато и да е реконструкция.

- Пазарните механизми получават ограничено признание в този документ. А те са решаващи за осигуряване на рентабилно производството и разумно потребление на енергия.

- ЕСКО инициативите за интегриране на енергията от възобновяеми източници и енергийната ефективност са много оскъдно упоменати в документа. ЕСКО са много нужни в жилищния сектор и пътят пред тях трябва да се разчисти на всички нива – отделна наредба за ЕСКО в жилищния сектор, дори и чрез поправки в наредбата за субсидиите за осигуряване на помощ за отопление на енергийно бедни домакинствата.

- СТЕ на ЕС - България планира да предостави безплатни квоти и дерогации на предприятия без сериозна мотивировка. Добър пример са дерогациите по BREF (специфичен документ, описващ най-добрите налични технологии (НДНТ) за изгаряне на различни видове гориво), дадени за намерения без стратегия как системата ще се промени през следващите години, предоставени като компромис за оставянето на стари замърсяващи електроцентрали да продължават да замърсяват. Твърде често сме били свидетели как в замяна на дерогации в миналото от името на България са давани обещания, които после не се изпълняват. Този път подобни компромиси не бива да се

допускат, освен ако не е изготвен ясен и подробен план за реформи в енергийната система.

- Няма финансова обосновка на предложените мерки - те се разглеждат като дадени, които следва да получат финансиране без дебат. Някои от тези проекти вече са подадени за финансиране по плана „Юнкер“ и Механизма за свързване като проекти от интерес за Общността.

- Връзките с целите на Енергийния съюз на ЕС са много ограничени и липсват амбициозни цели.

Като цяло е тъжна картина да наблюдаваме как прословутият български гений, който някога е успял да запали теоретично неизползваемите въглища в Маришкия басейн, днес да отказва да търси решения за очевидни проблеми и да намери път как да развива чиста енергетика и технологии, и да увеличи дела на чистата енергия в електроенергийното производство.

Глава 2 - Коментари елемент по елемент на ИНПЕК:

1.1.-iii. Целта от 0% намаление на емисиите на парникови газове за страната към 2030 г. се оказва чисто проклетие. Липсата на цел така лекомислено допусната по време на международни преговори резултира в пълна липса на стимул за правителството да разработи амбициозни политики. Страната трябва да използва предоставения шанс за 0% намаление, за да реструктурира и модернизира производството и потреблението на енергия в страната, а не да пропилява десетилетието пред нас, което обосновем подробно в следващите ни коментари.

В таблицата с целите също се пропуска референтната цел към GR 2018/841, където е посочена национална цел за поглътителни на въглерод и че е справедливо всички държавите-членки да се съгласят да дадат своя принос и да не разчитат само на факта, че съществува обща за ЕС цел.

Подобна е ситуацията с целта по СТЕ на ЕС - целта е поставена на ниво ЕС, но ще е добре, ако всички страни се ангажират с дял в постигането ѝ.

Целта за възобновяема енергия е изкуствено ниска и по-нататък още неколкократно изясняваме защо.

1.2-ii.-1) Плановите за изгаряне на битови отпадъци, които са потвърдени и в тази част на ИНПЕК, се превръщат в бомба със закъснител за социално недоволство, подобно на това, което се случи с насърчаването на дизелово гориво като решение за климата от страна на автомобилната индустрия, което доведе до сегашния скандал „Дизелгейт“ и прекомерното преминаване към дизелов автотранспорт в Европа. Правителството залага прекалено много на плановете за изгаряне на битови отпадъци. Някои от тези плановете включват изграждането на големи инсинератори, а други са инсинератори под покритие, предвид броя на въглищните електроцентрали декларирали интерес да изгарят общински отпадъци без никакво преустройство. Това (подобно постигнатото по линия на Дизелгейт) ще доведе до формален напредък, тъй като въглищата ще бъдат заменени с отпадъци, отпадъците ще изгарят, отделяйки по-малко от сега разпознаваемите сред обществото фини прахови частици и серни оксиди, но ще доведат до нови форми на замърсяване на въздуха, които може да не са адекватно наблюдавани и контролирани и които могат да имат драматични здравни ефекти. Отделно това ще създаде допълнителен проблем със съхранението на токсична пепел, която ще изисква свършено нов тип депониране. Това за нас е и скрит план за запазване на старите и замърсяващи централи, работещи с изкопаеми горива и то

при преференциални условия (където свободното гориво - отпадъци, е само началото на списъка на порочните стимули). Тяхното съществуване в енергийната система, която не се нуждае от допълнителни количества енергия, само ще блокира подмяната на остарели технологии с възобновяеми енергийни източници и модерни технологии, които осигуряват гъвкавост на енергийната система.

1.2-ii-3) „Ефективно използване на собствените енергийни ресурси“ - тук е първото от няколко споменавания на плановете България да продължи да разчита на въглища, с които разполага за още 60 години до изчерпване на експлоатираните запаси. По-нататък в плана този период се потвърждава неколккратно. Както се вижда от посочените по-нататък в плана енергийни цели по различни източници, България не планира затваряне на стари и замърсяващи енергийни инсталации до 2030 г. Всъщност това е пътят, който трябва да бъде обсъден и приет по няколко причини:

Целта на ЕС е да постигне нулеви емисии до 2050 г. За да бъде на правилната траектория, ЕС трябва да затвори въгледобивната промишленост до 2030 г. и през останалите две десетилетия да се изтегли постепенно от използването и на нефт и газ.

България има стара замърсяваща въглищна индустрия - експлоатацията на тези централи става все по-скъпа, както и тяхното обновяване. Малко вероятно е тези стари електроцентрали да платят за сериозни допълнителни подобрения. Инвестирането в нови е на практика невъзможно в днешна Европа. Изискването за обновяване съгласно новите правила за BREF също заплашва да добави много повече към тази набъбваща сметка.

Само за 2018 г. БЕХ изразходва над 150 млн. Евро за закупуване на въглеродни квоти за най-голямата ТЕЦ Марица Изток 2. Ако това продължи, означава, че много средства, които биха могли да бъдат използвани за чистото енергийно развитие на България, ще бъдат отклонени и жертвувани в инатлив опит да продължи въглищната индустрия според обичайния бизнес, но не и да я реформира или да я преустанови. Това подкопава шансовете на страната за плавен преход със собствени ресурси, които в момента се пилеят напразно, трупайки дълг за БЕХ, а страната ще трябва да извършва прехода в условията на поредна криза, за която само ние ще сме си виновни.

Донякъде сурово заключение – вероятно е да се окаже много по-изгодно да се инвестира в новото икономическо бъдеще на хората в регион Стара Загора, отколкото да се наливат стотици милиони в индустрия без никакво бъдеще.

2.1.2 България си поставя цел за възобновяема енергия от едва 25% до 2030 г. Задълбоченият преглед на тази цел, вглеждайки се в подсекторните цели, показва защо държавата няма амбиция да развива сектора на възобновяемата енергия на национално ниво. Целта всъщност е толкова ниска, че е трудно да се повярва, че секторът може да остане там без политики, които нарочно да пречат на постигане на по-висока цел. По-висока цел би се постигнала само по линия на развитието на самите технологии и паритета, който тези технологии постигнаха през последните години. И разбира се, ако страната се откаже от безумните мега-проекти в енергетиката, които ще погълнат всеки свободен лев, който имаме, а и много пари, каквито нямаме, през идното десетилетие.

Не е уместно да се говори, че Натура 2000 е основна пречка за развитието на вятърни и слънчеви проекти, тъй като Натура 2000 не забранява изрично развитието на проекти, ако те вземат предвид защитата на местообитанията по подходящ начин по време на проектирането, строителството и фазите на работа на даден проект. ВЕИ не са непременно гигантски проекти, които имат неминуем ефект върху местообитанията на видовете, а за развитие на по-малки и съобразени с опазването на дивата природа проекти неувоен потенциал все още съществува - напр. фотоволтаични инсталации на покрива и единични

вятърни турбини в селските райони. Възобновяемите енергийни източници имат най-голям смисъл, когато се произвежда и консумира енергия близо до точката на производство, което означава, че страната трябва да развива по-нататък своя потенциал за възобновяема енергия по възможност в близост до или направо в урбанизираните райони (между една урбанизирана територия може също да бъде зона от Натура 2000). Във всеки случай се надяваме да видим, че българското правителство най-накрая ще спре с воплите си против Натура 2000 и ще започне да вижда мрежата като шанс за развитие на проекти в по-добра хармония с околната среда и дивата природа, каквото мрежата всъщност е. Опазването на дивата природа и биоразнообразието днес е по-важно и спешно, отколкото в който и да било момент от човешката история преди. Също така е важно да се отбележи, че има много потенциал извън зоните на Натура 2000, които представляват над 60% от територията на България. 60% и повече от територия от 110 хиляди квадратни километра може да подкрепи със 100% възобновяема енергия население от едва 7 милиона души в почти всяка географска локация на тази планета. Неспособността да се постигне по-съществен напредък към тази цел говори за изключителна липса на: визия, желание за напредък, осъзнаване на спешността пред която е изправен света с промените в климата и способност за намиране на творчески решения, различни от прилаганото до сега.

Лошото начало на стимулираното развитие на ВЕИ в България, което запозна със система от преференциални тарифи, които не можеха да следват адекватно развитието на технологиите и спада на срока за възвръщаемост на инвестициите на проектите доведе до твърде щедри стимули за твърде дълго време. Но това не бе недостатък на технологиите за възобновяема енергия, а беше чисто българска политическа грешка, законодателна и регулаторна, късогледство и съмнително бавни реформи, когато грешката ставаше очевидна. Цената на технологиите вече е достатъчно конкурентоспособна и аргументът за високата цена вече е невалиден. Ако системата за развитие на възобновяемите енергийни източници премине към честно и прозрачно използване на системи от търгове за нови и за заместващи мощности, ние сме готови да се обзаложим, че възобновяемите енергийни източници вече ще имат добър шанс да осигурят евтина електроенергия и да бъдат по-конкурентоспособни пред новопостроени конвенционални и ядрени мощности. Подчертаваме дебело, че търговете трябва да са отворени и прозрачни.

2.1.2-ii – Целта за възобновяема електроенергия е в рамките на статистическата грешка. Това показва, че България ще запази задушаващата хватка върху развитието на възобновяемите електрически мощности за още едно десетилетие. Промените от 2014 г. отнеха преференциите на много проекти за възобновяема енергия и въведоха със задна дата една много враждебна среда за предприемачите, които развиват проекти за възобновяеми източници в България. Това доведе до пълно спиране на разработването на такива проекти, а такива дълги интервали на липса на ритмично развитие в даден сектор водят до загуба на капацитет и ноу-хау. Тази тенденция на замразяване трае вече 5 години и поставената цел означава това да продължи още едно десетилетие. Настояваме България да приеме поне 30% цел за възобновяема електроенергия. Това може да се осъществи и с въвеждане на годишни квоти и тавани, така че да може да се гарантира ритмично развитие и да се изпрати подходящ сигнал до участниците на пазара. Това гарантира частично заместване на конвенционалните мощности, което ще се случи неминуемо. С подобряването на енергийната ефективност голяма част от тази цел може да бъде постигната и само чрез намаляване на потреблението на енергия, но също и чрез изпълнението на европейското законодателство, изискващо всички нови сгради от 1 януари 2021 г. да бъдат с близко до нулево потребление на енергия, т.е. да имат определен процент ВЕИ, използван за отопление, охлаждане или топла вода. Силно препоръчваме България да въведе система за търгове и да поддържа адекватни стимули за възобновяеми енергийни източници с малък мащаб, като покривни фотоволтаични (PV) инсталации.

Големият проблем за климатичния отпечатък на България остава секторът на производството на електроенергия, тъй като страната изгаря едни от най-нискокачествените лигнитни въглища. Това не може да се компенсира без поне няколко големи комина да престанат да пушат до 2030 г. и правителството трябва да признае, че това се задава и да подготви засегнатите региони за прехода.

Целта от 44% за възобновяема топлинна енергия и енергия за охлаждане заслужава специално внимание. Дори и в момента 60% от домакинствата използват твърдо гориво за отопление на домовете си, от които изследванията показват, че над 2/3 използват дървесина като основно гориво. Други 40% използват електричество, докато средното за ЕС е 11%, което говори за друг системен проблем с прекомерно използване на електроенергия, което е признак на неефективност и разхищение. Много е вероятно България и в момента да е близо до целта от 44%, ако реши да докладва използването на дървесина за битово отопление. Тази цел, както общата за ВЕИ и двете подцели за електроенергия и транспорт, нямат източници и не е описана методологията за тяхното извличане. България бавно приближава да забрани използването на въглища за отопление на домакинствата - не е ясно дали този вариант се разглежда в плана. Но тъй като тази стъпка е неизбежна поради неотложността на проблемите с лошото качество на въздуха в страната, а отоплението на домакинствата има малък принос за климатичния отпечатък на държавата-членка, смятаме, че фокусът не трябва да пада върху самата цел (освен в случаите, когато се разглежда приносът от използването на възобновяеми източници на топлина и охлаждане за промишлеността или селското стопанство). Фокусът трябва да е върху това какви реформи се извършват в рамките на използването на биомаса и други възобновяеми източници за отопление на домове и използване на топлина и охлаждане в други сектори. Тази цел трябва да бъде подкрепена с план, който да насърчава съвременното високоэффективно използване на възобновяема енергия за отопление и охлаждане - съвременна биомаса и повече използване на геотермална енергия в сградите, промишлеността и градинарството. Тук трябва да включим огромния потенциал на слънчевата топлина, поне за подгриване на гореща вода за битови нужди в страната, където сегашното масово използване на електрически бойлери може да бъде заменено със слънчеви бойлери. Съществува голям потенциал за тази мярка, който е на прякото разположение на националните и местните власти чрез спортни и рехабилитационни съоръжения като стадиони и почивни станции, които са в цялата страна и които все още не са снабдени с възобновяема топлина, въпреки голямата консумация на битова гореща вода и необходимостта от сезонно отопление и охлаждане.

Целта на транспорта е в рамката на обичайния бизнес. Тя разчита най-вече на компонента за биогорива в течните горива и на неопределени нива на електрическа мобилност. Това също така говори, че страната ще запази своята зависимост от автомобилния транспорт, вместо да се опитва да съживи железниците за товарен и пътнически трафик. Много железопътни гари преминаха през обновяване през последните години - те могат да настанят на покриви, фасади и на земята фотоволтаични и геотермални системи, които могат да помогнат за намаляване на цената на енергията за железопътните операции (Повече в специалната глава с коментари в сферата на транспорта).

2.1.2-iii Според базата данни на Международната агенция за възобновяема енергия IRENA инсталираният капацитет във възобновяеми енергийни източници в България е едва около 4 GW за всички технологии през 2017 г. Според ИНПЕК през 2020 г. България има над 5 GW инсталирана мощност. Вижда се, че най-голямото несъответствие е в дела на водните електроцентрали, които при IRENA е малко над 2 GW, а според ИНПЕК е над 3 GW. Тъй като подобен скок от 2017 г. до 2018 г. е малко вероятен, нито има голям хидропроект в процес на изграждане, ние сме склонни да вярваме, че хидропомпените съоръжения

ПАВЕЦ са отчетени тук и че данните трябва да бъдат проверени и коригирани, за да се предотврати двойното отчитане.

Отново ще повторим, че повърхностната амбиция в увеличаването на вятъра, фотоволтаиката и геотермалната енергия ще бъде просто пропилян потенциал за още едно десетилетие и ще принуди вземащите решения след половин поколение да започнат да планират с утроени усилия и със слабо ноу-хау. Убиваме сами шанса да развием ноу-хау и собствена възобновяема промишленост, като същевременно упражняваме неприкрит и вреден протекционизъм над мръсни енергийни проекти и индустрии - съществуващи въглища, несигурни газови коридори и корупционен проект за АЕЦ Белене. Ако за тези скъпи проекти има обществен ресурс, а се твърди, че за ВЕИ изобщо няма, това е лицемерие и грозен жест към бъдещите поколения и създава проблемите, с които утре други ще трябва да се справят.

2.1.2 – iv. и v. Жалко е, че страната няма планове да отчита устойчивия произход на различните видове биомаса. Нито има планове за проекти, организирани от общности, енергийни кооперативи и енергийни граждани/едновременно производители и консуматори („prosumers“). Производството на собствена енергия бавно и сигурно се превръща в право на гражданите на ЕС, но България няма визия за тази енергийна революция. Липсата на цели тук означава, че страната отново ще закъснее, за да гарантира правата на своите граждани, както се случи с либерализацията на енергийния пазар. Настояваме тези две точки да не се считат за неприложими. Настояваме, че България трябва да моделира кривите под точка iv. Трябва да се ангажираме с минимум няколко мегавата енергийни мощности от различни типове, управлявани от общности като цел да се развият новите политики и права за гражданите, които желаят да произвеждат собствена енергия. Молим българското правителство да не търси извинения в риторика в духа на кокошката или яйцето, като например да се спряга липсата на интерес от общности - след като стане налично правилното законодателство, след като се намали административна тежест и се осигурят изгодни финансови инструменти и други стимули, а и се възвърне доверието на хората, интересът ще дойде скоро след това.

2.2 ii – Силно препоръчваме политиките, свързани с целите за енергийна ефективност в сградите, да се комбинират с политики, които се занимават с празните жилищни пространства в България. Особено в многофамилни сгради, където в някои градове големите сгради остават полупразни (Повече за енергийната ефективност в специалната глава).

2.2. iii – Тук ИНПЕК посочва, че няма ЕЕ цели за транспорт и отопление. България следва да си заложи цели за високи стандарти за енергийна ефективност в транспорта и в отоплението, където дори се пренебрегва прилагането на съществуващото законодателство. От друга страна българските общности вече имат програми за подмяна на уреди за битово отопление - тук правителството трябва само да остойности и да декларира ефекта и гордо да покаже, че ще има резултати и сме на път да ги постигнем.

2.3.- i до iii. Плановете се фокусират прекомерно върху газово развитие - нови проучвания в шелфа на Черно море, нови големи коридори за транспортиране на газ. България няма приоритетни проекти за газ - България иска всички възможни газови проекти. В това няма здрав икономически смисъл, още по-малко е съвместимо с целите от Париж в областта на климата и този план следва да бъде предмет на стратегическа оценка по околна среда и климат. За момента изглежда, че България трябва да даде приоритет основно на междусистемните връзки със съседните държави и на разширяването на капацитета на газоохранилището си. Използването на собствени източници на газ в Черно море може да

бъде оправдано само ако други проекти в газовата инфраструктура бъдат изоставени, тъй като проектът може да спести отпечатъка на дългите газови инфраструктурни коридори и да осигури малко допълнителна горивна независимост през следващите десетилетия. Ако се реализира цялата нова газова инфраструктура, България няма да може да постигне съответствие с Парижкото споразумение. При всички сценарии на газа трябва да се гледа само в светлината на краткосрочно и средносрочно преходно гориво. Европа вече има свръх капацитет на инфраструктурата за транспортиране на газ. Този свръхкапацитет ще ни блокира и обвърже прекалено много в една нова фосилна индустрия, а не е изключено скоро, с все по-очевидните климатични промени, да станем свидетели и на приемане на още по-строги цели за климата. Тогава тези планове и проекти никога няма да се изплатят и ще се превърнат в блокиращ актив. Времето, когато газът беше адекватно решение и надеждно преходно гориво беше преди 20-30 години. Сега газът идва като фалшиво решение - твърде късно и натрапван прекомерно много. При избора на газови проекти следва да се даде приоритет на тези, които наистина диверсифицират източника и не запазват монополната зависимост от Газпром. Също така трябва да се вземе предвид отпечатъка в рамките на жизнения цикъл на използвания газ - например шистовият газ има прекалено много метанови емисии при добива и този проблем няма надеждно решение - това го прави по-скоро климатично безсмислено решение. Освен това, ако терминалите за втечен газ използват фракинг газ, потребителите в Европа, които се бориха с фракинга много скоро ще разберат, че газът от фракинг е планиран за прокарване през задната врата и това неизбежно ще доведе до опозиция.

2.3. iv – Необходимо е по-нататъшно доразвиване на тази част. Плановете за запазване на горенето на въглища тук отбелязват, че това ще бъде направено в съответствие с екологичното законодателство (LCP BREF). Но повечето български енергийни планове вече дават заявка за дерогации от новите екологични правила. Плюс ИНПЕК е план за климата и парниковите газове, а не за други емисии на замърсители в околната среда. Плановете за изгаряне на въглища следва да бъдат съвместими с Парижкото споразумение. Това трябва да бъде посочено и развито. Отново - кумулативният ефект от всички проекти, работещи с изкопаеми горива, и тези, които са в процес на планиране и подготовка, позволяват да заключим и без допълнителен анализ, че няма как да позволят дългосрочното икономическо развитие на България в съзвучие с целите за климата.

2.4.2.-i-1 Електропреносна инфраструктура - Инвестициите в нови мрежи, които обслужват предимно комплекса Марица изток, трябва да бъдат преразгледани и съкратени или изоставени. Комплексът може да не просъществува достатъчно дълго време, за да изплати тези инвестиции. Ако дейността в Марица изток продължи, тя трябва да бъде основно съобразена с нуждите от допълнителна гъвкавост на електропроизводството, реалните нужди от студен резерв. Каквито и ТЕЦ да останат в експлоатация, те трябва да се стремят към подобряване на възможността гъвкаво да повишават и понижават мощността си. Няма смисъл да се предвижда износ на електроенергия от този изключително замърсяващ източник, който оставя тежкото си наследство на неплатена цена в здраве и околна среда тук у нас. Да не говорим, че е все по-очевидно, че цената на произвежданата там енергия става все по-неконкурентна на свободния пазар.

ПАВЕЦ „Яденица” е стар проект, изоставен поради липса на финансиране. Въпреки, че проектът придобива приоритет в енергийните планове на страната и България се нуждае от допълнителен балансиращ капацитет, за да се справя с пиковете в потреблението на енергия, не е ясно дали проектът може да прескочи съвременните изисквания за ОВОС. А ОВОС трябва да се проведе по правилата, още преди проектът да възкръсне съвсем от пращните шкафове на Министерство на енергетиката. Страната трябва по-скоро да се опита да овладее сериозните си енергийни нужди за отопление в студената зима и да

работи по някаква промяна в поведението на потреблението на електроенергия (demand-response), вместо да се фокусира прекалено върху мегапроектите.

2.4.2.-i-2 и ii – Газова инфраструктура - Планираните газови проекти за свързване със съседни мрежи трябва да бъдат основен приоритет. Предвид настоящите договори с "Газпром" остава неясно дали България би достигнала до икономически обосновани обеми от използването на съществуващата газова мрежа, за да може реално да си изплати проектите. Предвид намаляването на търсенето на газ в Европа и фактът, че толкова много тръбопроводи и терминали за втечен природен газ продължават да работят много под техния капацитет, не е ясно как толкова много проекти, които България иска да осъществи, ще се окажат от полза за държавата. Също така в списъка с проекти не виждаме наскоро одобрения отсек от Турски поток. Точно в края на 2018 г. Министерството на енергетиката обяви промени в настоящата енергийна стратегия и се опита да въведе финансиране за нова газова инфраструктура на стойност 1,5 млрд. евро с обществени средства. Тези средства ще бъдат използвани за изграждане на българската част от Турския поток - газов проект, който не е напълно сигурен и който в действителност не диверсифицира доставчика на газ, а само трасето. Това е и газопровод, който може никога да не запълни капацитета си за транзитиране. Този проект изобщо не се споменава в ИНПЕК или някак си се приема, че е в рамките на другите проекти. Той ще има значително въздействие върху климата и ще обвързва във въглеродно интензивна зависимост икономиките на много страни, а не само на България.

2.4.3-i Тази точка не може да бъде отбелязана като неприложима, тъй като ЕС гарантира правата на потребителите да произвеждат собствена енергия. Държавата трябва да осигури недискриминационни и опростени процедури за производство на енергия за собствено потребление, нетно измерване, енергийни граждани ("prosumers") и енергийни кооперативи.

2.5-i и ii – Само декларативно се споменават ключовите моменти от бъдещите политики без конкретен план как да се осъществят и свържат с реалния икономически живот. Дългосрочната цел все още не е налице, но до края на годината предстои писане и на дългосрочна стратегия за постигане въглеродно-неутрална икономика до 2050 г. Затова не може да се държим сякаш двата документа няма да имат нищо общо.

3.1.1 Сегашната правна рамка за декарбонизация има само ограничен период до 2020 г. Има малко или дори справедливо да се каже, че няма никакви готови и значими стратегии, които да прескачат следващата година. Този план заедно с новата енергийна стратегия и дългосрочната енергийна визия трябва да поставят новите хоризонти.

А какво има на фигура 6 на стр. 47? Вярваме, че всеки може да предположи, но малко обяснение и източници ще бъдат от полза за професионалния вид на документа

Сектор Енергетика - Документът твърди, че има редица мерки, които не се очаква да доведат до намаляване на емисиите на ПГ до 2030 г., но ще улеснят прехода към нисковъглеродна икономика за България в дългосрочен план чрез по-ниска въглеродна интензивност на производството на енергия и мрежови подобрения. Това се очаква да намали загубите при транспортирането на енергия и да проправи пътя към децентрализирана енергетика.

Това, което се вижда от следващата таблица, е, че множество мерки водят до намаляване на CO₂. Отново има липса на източници и как са извлечени числата, което прави нашите коментари дадени малко слепешком. Най-впечатляващото е, че намаляването на емисиите на CO₂ от използването на възобновяема енергия за отопление и охлаждане е с много

ниско намаляване на емисиите на парникови газове, докато тази мярка в целта за възобновяема енергия на България има много голяма част от постигането на целта за възобновяема енергия за 2030 година. Това може да означава няколко неща (а може би и повече, отколкото можем да предположим въз основа на този документ без източници и методологии):

- България постепенно ще започне да докладва в пълнота използването на дърва за отопление и ще твърди, че е постигнала нещо, което е било постигнато през цялото време
- България няма да реструктурира сегашното използване на неефективно отопление на биомаса в домакинствата
- България все още не е изчислила и потвърдила ефекта на намаляване на ПГ от плановете си за осъществяване на програми за енергийна ефективност на сгради и осигуряване на енергийно ефективно отопление за домакинствата. А това са програми, които ще доведат до използване на по-малко гориво за постигане на същия или по-добър комфорт на домакинствата и по този начин ще доведат до допълнителни намаления на CO₂.

Удивителна е разликата между масовото очаквано намаление на емисиите благодарение на газификацията на домакинствата и очакваните намаления благодарение на въвеждането на възобновяеми енергийни източници за отопление, охлаждане и електричество. Това означава, че правителството има безспорно приоритет за развитие на използването на газ, който не е особен фаворит на домакинствата и допълнително задълбочава зависимостта на страната от вноса на енергоизточници, вместо да се разчита повече на местните възобновяеми енергийни източници.

Също така никъде в плановете за развитие на възобновяемата енергия България не е заявила плановете за развитие на леснодостъпния геотермален потенциал за осигуряване на топлинна или електрическа енергия. България е много богата на горещи извори и лесно достъпна геотермална енергия, която просто се пилее. Изненадващо е, че за последните десетилетия са изговорени толкова приказки по темата, а има толкова малко свършено и буквално няма плановете да се развие капацитет от геотермалната енергия, а много от тези източници у нас са лесно достъпни и постоянни като възможност за подаване на енергия. България може да следва блестящи примери от Кения, Исландия и Унгария при използването на геотермална енергия. Дори ако температурата на лесно достъпните извори не е подходяща за производство на електроенергия, какъвто е най-честият аргумент, то тя определено е достатъчна за отопление и охлаждане.

Отделно от това сондажите с термopомпи са възможни и приложими абсолютно навсякъде дори без топли извори.

Тук и в мерките за енергийна ефективност не се споменават програмите за обновяване на сградите, енергийно ефективните програми за отопление. Също така не са включени в списъка и с огромен потенциал са мерки за оползотворяване на отпадна топлина, които могат да бъдат приложени на всяко ниво - от домакинствата (вентилационни и канализационни води) до големи проекти (например Общински канализационни системи)

Емисии от индустрията - Много от изброените точки за енергийния сектор са валидни и тук. Не се споменава за оползотворяването на отпадната топлина. Възобновяемата енергия, с изключение на използването на отпадъчна биомаса, не е спомената тук, което означава, че правителството не възнамерява да стимулира индустрията да произвежда и консумира собствена енергия, а има огромен потенциал за това.

Транспорт - Има само списък от потенциални прогресивни мерки (например бързо развитие на мрежата за зареждане на електрически автомобили), но нито една от мерките не е свързана с измерими цели и срокове.

Има споменаване на допълнителни такси за километри пробег за тежкотоварни автомобили, които използват пътната инфраструктура, но как тази мярка ще доведе до намаляване на използването на автомобилния транспорт, до използването на по-ефективни превозни средства или как ще се използват приходите за финансиране на нисковъглеродният преход на България остава неясно.

Изглежда, че железопътният транспорт продължава да бъде извън обхвата на националните планове за модернизация и превоз на повече товари и пътници по железницата. Железниците нямат изрично упоменаване в ИНПЕК съгласно изброените мерки. Те са споменати в таблицата с мерки и резултати чрез дейности, свързани с рехабилитацията на железопътния транспорт и намаляването на енергийните загуби, но резултатите изглеждат доста ниски и показват, че всъщност страната няма да има голям тласък и през следващото десетилетие, за да съживи железниците като транспорта с най-нисък въглероден отпечатък.

Устойчивата градска мобилност изобщо не споменава велосипедния транспорт и създаването на удобство за лесно прекачване на велосипедистите между велосипедите и средствата за обществен транспорт, както и възможностите за натоварване на велосипедите в превозните средства на обществения транспорт. В таблицата на мерките има споменаване, но е с нулеви цели.

Тук частната електрическа мобилност не се споменава. Тя и всички пропуски, посочени по-горе, трябва да бъдат обвързани с измерими и осъществими във времето цели. Частната електрическа мобилност трябва да бъде обект на стимули. Докато стимулите за внос, производство и употреба на автомобили с неефективно, разточително, старо и замърсяващо вътрешно горене трябва да бъдат премахнати, те трябва да се облагат силно и в следствие да бъдат изцяло забранени и санкционирани – времето за всичко това все още не е настъпило, но се задава със сериозни темпове.

Заслужава да се отбележи също, че ИНПЕК цифром признава, че приносът на пътното строителство и рехабилитацията на пътища - тази голяма и така приоритетна област в публичните разходи - постига незначителен резултат в намаляването на парниковите газове въпреки милиардите, които се изразходват за тези дейности.

Сектор отпадъци - секторът е признат за ключов сектор за намаляване на емисиите. Намерението да се въведе най-накрая система за местни данъци и такси определяна според изхвърляното количество отпадъци е добре дошла и отдавна търсена от обществото. Важно е и улавянето и използването на биогаз. Това се признава и с предотвратените емисии на метан от пречиствателните станции - въпреки че смятаме, че по грешка е изписано, че става дума за предотвратени емисии на CO₂, а вероятно се има предвид емисии именно на метан.

MBT и RDF. Риск от игнориране на екологичните аспекти. Трябва да се избягва нарастващата зависимост от изгарянето на отпадъци. Рисковете са добре описани в увода на тези коментари и сме посветили цяла глава подробно на темата за отпадъците в ИНПЕК.

Селско стопанство

ОСП - Таблицата с цели показва много ниско ниво на амбиция. Биогазът от животновъдните ферми не изглежда да бъде предвиждан в мерките. Не се наблюдават мерки, свързани с намаляване употребата на изкуствени торове. Силно препоръчваме включването на мерки и политики за стимулиране на производството на биогаз от стопанствата и мерки за по-нататъшно намаляване на зависимостта от изкуствени торове. Емисиите от преживни животни не са разпознати като проблем и изобщо не са споменати, както и информация и стимули за промяна на диетата сред населението към диети с ниски емисии. Препоръчваме залагането на мерки за таргетиране на емисиите на метан от селскостопанските животни – например добавка на природни добавки в храненето им (най-често водорасли), което води до намаляване на емисиите. Добре е да се информира обществеността за отпечатъка върху планетата от различните диети и избор в храненето, което правим като потребители. Полезни за околната среда и климата диети са – умерената консумацията на месо и животински продукти, предпочитане на пилешко и свинско пред говеждото месо, предпочитане на сезонна и месна храна. Потенциалът на биопроизводството също трябва да се опише, защото приложено правилно, това производство може да намали отпечатъка на земеделието.

Горско стопанство - Ниско ниво на амбиция и ниски цели. България не предвижда регионално сътрудничество - това не може да остане така. Достатъчно е само да споменем Зеления пояс на Европа и Дунавските гори, които изискват управление, за да се потвърди необходимостта от трансгранично и регионално сътрудничество.

3.1.2-Възобновима енергия

Положително е, че България заявява, че ще разработи разходно-ефективен подход за по-нататъшно развитие на възобновяемата енергия в страната. В плана се обещава по-облекчена процедура за производство на енергия за собствено потребление. Възобновяемата топлинна енергия и охлаждането са приоритетни, но без да се споменава в кой сектор - промишленост или сгради или и двете. Подкрепяме планираното въвеждане на търгове в сферата на доставки на електроенергията от възобновяеми източници за националния енергиен микс, както подкрепяме и въвеждането на премии за чиста енергия, които да заменят преференциалните цени на изкупуване – една система, която много по-добре следва пазара и в същото време гарантира изплащането на инвестициите. Геотермалната енергия също е спомената тук, но няма конкретни цели в таблиците, които са описани по-рано в ИНПЕК – молим да включите цели и да посочите вида на геотермалните източници – термо-помпи със сух сондаж, водно тяло или използване на горещи извори например. Молим да уточните планираните политики и мерки, които се предвижда да облекчат лицензионния режим и процедурите по включване на малки възобновяеми енергийни източници за собствена консумация - което в момента е истинската пречка пред развитието им, а не толкова преференциалните цени на изкупуване на енергията. Посочете какви стимули ще се въведат за енергийните граждани („prosumers”) и енергийните кооперативи. Уточнете и остойностете амбицията и целите за разширяване на общинските програми за осигуряване на енергийно ефективно отопление в бита. Има споменаване на годишно въвеждане на нови възобновяеми мощности, но не сме сигурни дали това означава някаква форма на предварително зададен таван, за да стане развитието на възобновяемите източници по-предсказуемо и да изпрати адекватни сигнали на инвеститорите – нека бъде добре описано.

Не сме съгласни с твърдението, че развитието на ВЕИ е необходимо да се забави, докато операторите на мрежи не ги доразвият. Налице е неизползван потенциал в градските райони, плановете за развитие на мрежата могат постепенно да покриват отделни географски области през този период, което ще позволи развитието на

възобновяеми енергийни източници в тези територии. Ако се планира по интелигентен начин не е необходимо да се забавя развитието на възобновяемите енергийни източници, а районите с подобрена мрежа ще бъдат отворени за планирани всяка година нови мощности.

Целта от 14% възобновяема енергия в транспорта ще се постига с използване на ново поколение биогорива, но не казва нищо конкретно за това ново поколение гориво и за критериите за устойчивост, на които ще се подчинява.

Нека не забравяме, че и в транспорта, и в отоплението на сгради, и в промишлеността, енергетиката на бъдещето планира излишъците от възобновяема енергия да бъдат складиран дългосрочно под формата на водород, добит чрез електролиза, както и на газ -метан, получен след свързване на въглерод на същия този добит водород. И двете горива могат да се складират дългосрочно и могат да се използват директно наново за производство на електроенергия във върхови мощности, за директно отопление или осигуряване на топлинна енергия в индустрията, за транспорт, както и за синтез на горива за авиоиндустрията. България може и да няма капацитет да изгради всичко това сама, но от сега трябва да намерим мястото си в международните конкурси, които разработват тези решения и моделират бъдещата енергетика на Европа.

3.1.2-i Тук се изисква увеличение на процента на собствените енергийни нужди, покрити от възобновяемите енергийни източници, като задължение при изграждане на нова сграда или при обновяване на стара. Настоящото изискване е минимум 15%. Законодателството трябва да промени и увеличи процента до поне 50% - с възможност за задължително закупуване на зелени сертификати в случай, че нуждите технически не могат да бъдат покрити на територията на самата сграда. Не се споменава и националната дефиниция ¹за сгради с близко до нулево потребление на енергия, нито изискването на Директива 2010/31/ЕС държавите-членки да гарантират, че след 31 декември 2018 г. заетите или притежавани от публични органи нови сгради са с близко до нулево нетно потребление на енергия, както до 31 декември 2020 г. всички нови сгради са с близко до нулево нетно потребление на енергия

Биомасата за производството на енергия е само обект на споменаване и че при използването и ще се следват новите правила на ЕС. Реалността в България изисква да повдигнем няколко въпроса, които трябва да бъдат отбелязани. Биомасата е планирана за съвместно изгаряне в големи термични централи, които не са когенерационни. Изгарянето ще е заедно с въглища и смесени битови отпадъци. Това означава, че отпадъчната топлина няма да бъде използвана и пепелта от биомасата, която иначе би могла да се използва като почвен обогатител, ще бъде изгубена в горещата вата на токсичния пепел от въглища и отпадъци и ще се депонира в сгуротвали или хранилища при специални режими. Това не е интелигентно използване на биомаса и не е интегриран подход. Не може в част от политиките си да мислим за климата, в друга част за елементи на околната среда, в трета за просперитета на стандарта на хората и т.н. Всичко това са хоризонтални политики и не

¹ Сградата трябва да отговаря едновременно на следните две условия: енергопотреблението на сградата, определено като първична енергия, отговаря на клас А от скалата на класовете на енергопотребление за съответния тип сгради; не по-малко от 55% от потребената (доставената) енергия за отопление, охлаждане, вентилация, гореща вода за битови нужди и осветление е енергия от възобновяеми източници, разположени на място на ниво сграда или в близост до сградата.

трябва да си противоречат по пътя на постигане на устойчиво развитие и кръгова икономика. При разумно прилагане един относително приемлив компромис е използването на биомаса в големи инсталации на топлофикации за производство на топлинна или топлинна и електрическа енергия, но само при условие, че биомасата е или единственото гориво, изгаря се в отделна камера, или се изгаря заедно с природен или биогаз, така че пепелта няма да бъде токсична. При никакви обстоятелства не бива да се приемат сценарии на разточителна употреба на биомаса, използвана в конвенционални електроцентрали. Масштабното изгаряне на биомаса, ако е извлечена от горското стопанство, ще доведе до повишен натиск върху горите, както и до ръст на емисиите със скорост, която после не може да бъде компенсирана от поглътителите. Ако използваме дървесина за такова производство на енергия, влиянието върху климата е поне двойно по-вредно в краткосрочен план – обезлесяваме, изсичайки гори, които иначе са поглътителни на въглерод, и изпускаме CO₂ от изгореното дърво, което е биомаса, изискваща повече време, за да се върне в цикъла. Употребата на биомаса трябва да се толерира само ако се използва локално, ефективно, в модерни котли или в топлофикации и то само след анализ на екологичния и климатичен отпечатък и при критерии за устойчивост на биомасата.

В частта се посочва, че интересът към производството на електричество от ВЕИ е нисък. Това обаче е предизвикано от негативните политики на национално ниво и от тежкия PR срещу възобновяемите енергийни източници, които анахронично продължават да бъдат определяни като прекалено скъпи и ненадеждни, а за да бъдат отказани напълно и задълго инвеститорите правителството ни доказва, че стимулите могат да бъдат премахнати и със задна дата. Барьерите са твърде високи за достъп до мрежата за малки производители - никой не следи, ако мрежовите оператори бавят достъпа за нови малки производители - понякога мрежовите оператори отлагат разрешителните и свързването за неопределено време. Малките производители все още са обект на твърде високи санкции за малки административни нарушения. Това е твърде дълга игра на нерви, за да се получи лиценз. Правителството няма информационна кампания, която да разяснява ползите от производството на енергия от възобновяеми източници и не следи дори все още малките законодателни задължения при изграждане на нови сгради. Изброявайки всички тези ограничения, вярваме, че отговорите как да ги решим са очевидни.

Силно подкрепяме идеята за подпомагане на хората с ниски доходи и уязвимите граждани за развитието на техни собствени възобновяеми енергийни източници, но препоръчваме на правителството да трасира пътя към подобни програми и реформите като първо приеме конкретни цели, и после разработи адекватни планове с включени програми за информация, насърчаване и развитие на капацитета на гражданите. За съжаление, от 2007 г. насам сме свидетели само на нереализирани обещания за подобни реформи към развитието на малки възобновяеми енергийни източници.

Настояваме прилагането на новите политики и разработването и изпълнението на програми да започне своевременно, а не като догонване на несвършеното в навечерието на 2030 г. Това изисква конкретни срокове да бъдат определени възможно най-скоро.

11) Положителна тенденция е, че правителството все повече припознава голямото значение на нуждата от осигуряване на достъпната възобновяема топлинна енергия. Правителството е изброило добри политики, но трябва да започне да следи по-стриктно изпълнението на съществуващите такива.

13) Съдържа една от три споменавания на водород в документа. Това е положителна тенденция, че правителството е отворено за водородните технологии, които са все по-близко до търговска употреба. Но е справедливо да се повдигне въпросът, че ако зелени сертификати бяха въведени през 2011 г. с наредба, защо все още е невъзможно да се купува

възобновяема електроенергия на пазара (с изключение на Енерго-Про, които продават предимно хидро електричество от собствената си енергия)? Малките производители не могат да играят на борсата поради редица бариери, които трябва да се преодолеят и преодоляването на тези моменти трябва да залегне в ИНПЕК.

17) Съдържа твърде много размиване между използването на устойчиви биогорива и алтернативни горива с небиологичен произход - термините са опасно смесени и отварят вратата за подправяне на статистиката какво горим на по-късен етап, за което предупреждаваме в предходните части, засягащи управление на отпадъците.

18) до 20) Всички изброени са добри политики, но са пожелателни и нямат конкретен план за постигане - това са насърчаване на електрическата мобилност, финансови инструменти за насърчаване на устойчивата мобилност и енергийно ефективно отопление с преход от въглища и дърва за огрев до високоефективни печки и котли на биомаса. Всички тези точки обезателно трябва да се доразработят и към тях да се прикачат амбициозни цели. Например, в сферата на подмяната на стари печки с модерни котли има ресурс в обществените финанси, който може да способства за подмяната на около 30 000 стари печки годишно, ако средствата се използват разумно.

3.1.2-ii Настоящата заложена цел за ВЕИ за 2030 година е всичко друго, но не и амбициозна. Ако целта ще остане такава или близка до тази, нека поправим езика. За предпочитане, оставете думата амбициозна, но поправете целта, за да бъде действително такава. Трябва да се предвиди как България ще участва в сформиранията платформа - най-малко отговорното звено трябва да бъде определено в рамките на АУЕР или МЕ.

3.1.2-iii Планирани са само 33 млн. евро за финансиране чрез механизъм „Възобновяема енергия, енергийна ефективност и енергийна сигурност“. Предполага се, че те ще финансират ветрило от мерки, от които хидро-енергията препоръчваме да отпадне, тъй като този енергиен източник е имал и ще има достатъчно поддържащи механизми. Хидроенергията ще бъде основен балансиращ източник на нарастващия процент на възобновяемите енергийни източници и повече няма да има нужда от такива субсидии за по-нататъшното му развитие.

3.1.2-v Информационно обучение и улесняване на закупуването на енергия, потребители - Тази част е относително добре разработена и съдържа повечето от важните елементи, включително нещо близко до план за изпълнение, който само трябва да определи крайните срокове за конкретните цели. Деликатният момент е, че централното правителство прехвърля топката в полето на общините и не поставя адекватни механизми, за да гарантира техния капацитет, когато става въпрос за лицензиране на възобновяеми енергийни източници и повишаване на осведомеността.

Това е вторият път, когато се споменават премии за производство на енергия от ВЕИ, но няма план кога и как ще бъдат въведени, както и идеята за въвеждане на търгове (и потенциално годишно ограничаване).

3.1.2-vi Тази част не е добре структурирана. Пълна е с мерки, свързани с повишаване на енергийната ефективност на топлофикационните мрежи (например смяна на абонатни станции в сградите, свързани с топлофикационните системи, смяна на тръби и изолация на тръбите). Тази част говори много малко за възобновяемите енергийни източници - тя се фокусира само върху използването на биомаса и опасната част е, че отново смесва промишлени и битови отпадъци във формулировките на това, което ще се гори за добиване на енергия. Жалко е, че слънчевата топлинна енергия никога не намира място в плановете

за развитие на системи за централно отопление. Много от мрежите за централизирано топлоснабдяване би могло да бъдат напълно независими от природен газ през лятото, ако инвестират в слънчева топлинна енергия и полета с индустриални колектори, тъй като те разполагат с огромни площи от индустриални терени, които остават неизползвани, както и да подпомогнат инвестициите в инсталации на покрива на обслужваните сгради, където колекторите могат да работят самостоятелно или с доподгриване при необходимост от топлообменниците на централното отопление. (Пример: www.staccato-oborishte.eu по 6-та рамкова програма). Не е невъзможно да се изисква от сградите, които подлежат на обновяване с публични средства, да включват задължителни слънчеви бойлери за битова гореща вода. ЕСКО схемите не са намерили място тук, както никъде другаде в този документ.

Слънчевата топлина също може да намери своята неизползвана ниша в много обществени сгради, тъй като използването на гореща вода за хигиенни нужди е голямо в болници и спортни съоръжения като стадиони и басейни, които работят под публично управление или са отдадени на концесия.

3.1.2-vii устойчиво използване на биомаса – Тази част съдържа едно от най-прекомерните споменавания заедно на биомаса и битови отпадъци в ИНПЕК. Тази част трябва да бъде напълно преработена. Общинските отпадъци трябва да бъдат изцяло махнати от частта. Тази част трябва да гарантира, че биомаса няма да се използва за съвместно изгаряне в големи не-когенерационни централи и че отоплението на домакинствата ще бъде фокус, за да се осъществи преминаване от примитивна биомаса към модерни печки и котли на биомаса, в които могат да се влагат дори отпадъци от селското и горското стопанство - дървени стърготини и чипс, селскостопански отпадъци и пелети от тях. Добре е, че тук се споменава качеството на изгарянето на дървата за огрев, но този въпрос трябва да бъде добре насочен към решаване още с планирането на правилата. Така че е по-скоро въпросът какви по-строги правила ще бъдат въведени и ще обхващат ли те всички форми на биомаса – например контрол на качеството на пелетите, а не само на дървата за огрев.

3.1.3-iv – Не се предвижда премахване на субсидиите за изкопаеми горива. Това е основната и решаваща стъпка към нисковъглеродна икономика. Тази част трябва да бъде преработена и да се гарантира постепенното им премахване. Ако правителството наистина не вижда причина да не намери изход от субсидиите за изкопаеми горива, това трябва да бъде много добре аргументирано.

3.2. Енергийна ефективност - Тук добавяме няколко бележи и за повече насочваме към глава енергийна ефективност

- Минималният темп на обновяване на сградите се определя от Директивата за енергийна ефективност и няма защо да представяме темпа на обновяване на обществените сгради като много амбициозна работа. Обновяванията на всички сгради трябва да имат за цел постигане на по-висок енергиен клас, за да започнат да се доближават реновираните сгради до изискванията за почти нулеви енергийни сгради.

- Националната програма за енергийна ефективност на многофамилни жилищни сгради се споменава само с настоящия си етап - няма обявени бъдещи планове до 2030 година и това не бива да остане така.

- ЕСКО са описани като законови изисквания, но не става ясно как те ще бъдат насърчавани и допълнително стимулирани. Особено с акцент върху жилищния сектор. Понастоящем ЕСКО не могат да намерят подходяща основа за съществуване, тъй като високият размер на субсидиите за обновяване по досегашните програми води до форма на

дъмпинг на ЕСКО услугите. Не съществува и нормативна уредба за прилагане на ЕСКО договори в жилищния сектор

- По някакъв начин в тази част, която се фокусира върху обществените сгради, служещи като еталон за обновяването, се споменават изисквания за гуми – вероятно е копиран и сложен погрешка текст. В същото време не се споменава, че правилата за Зелени обществени поръчки трябва да бъдат използвани или дори ще станат задължителни. Не се споменава какъв енергиен клас ще се стремят да постигнат тези обновени обществени сгради.

3.2.1-iii – Споменава се само как се прави счетоводното отчитане на енергията в момента, но не се планират допълнителни политики и реформи (например нетното измерване). Отговорът се съдържа в проблема.

Като цяло частта относно енергийната ефективност в ИНПЕК се фокусира повече върху съществуващите мерки, вместо върху планирането на политики, които ще ускорят напредъка в областта на енергийната ефективност.

3.2.1-iv – Местните общности и тяхното участие не се предвижда и тук, а трябва.

3.2.1-v – Тази част съдържа някои прогресивни наченки, но те трябва да бъдат доразвити - например кога и как тарифите ще дискриминират потреблението при нисък и пиков момент на потребление на енергия, за да се стимулират промени в поведението. Във всеки случай тази част противоречи на предишни индикации, че интелигентното измерване не е приложимо и текстът е по-скоро пожелателен, отколкото структуриран план с конкретни постижими във времето мерки.

3.2.1-vii – В тази част относно използването на финансиране от ЕС трябва да се включи таблица с предвидената сума през следващия програмен период. За момента колегите от European Environmental Bureau и CAN Europe изчисляват, че България е едва на 7% разходване на средства с взет предвид климатичен елемент, а ЕС се ориентира към минимум 25%.

3.3- Енергийна сигурност – Поредното споменаване, че ще горим въглищата, докато ги има; Газова инфраструктура и проучване в Черно мор.; Като цяло това е повторение на казаното предварително в плана и което вече сме коментирали. Турски поток отново е деликатно пропуснат, нищо, че е проект за 1,5 млрд. Евро. Точка iii. Не казва нищо конкретно, а само дава списък на очакваните политики за целия ЕС.

3.4. Вътрешен енергиен пазар

Само повторение на вече споменатите проекти, чиито недостатъци бяха коментирани по-рано в текста;

Механизмът за свързване на Европа твърде често се споменава като източник на финансиране. Механизмът за свързване на Европа трябва да преустанови инвестициите в проекти за изкопаеми горива без сериозна стратегическа оценка;

Въвеждането на пазар ден напред и въвеждането на пазар в рамките на деня са от решаващо значение за развитието на възобновяемите енергийни източници. Но вместо да се фокусира върху начина, по който ще бъдат въведени и как те ще улеснят развитието на пазара на възобновяема енергия, въпросът се съсредоточава върху сътрудничеството с Гърция и Румъния, което е по-скоро следваща стъпка, след като тези пазарни подходи са добре определени в България. Многократни повтарящи се доклади от производители на ВЕИ казват, че те са дискриминирани чрез липсата на тези пазарни механизми. Посочената

връзка с 2.4.3 е малко неясна – моля, пояснете.

3.4.3.-v – Уязвимите потребители на енергия ще продължат да получават енергийни помощи - няма план за преодоляване на тези вредни и поддържащи енергийната бедност субсидии, вместо да се помисли как да се подобри енергийната ефективност на тези домове и да се осигури чисто и ефективно отопление. ЕСКО опциите не се споменават тук, а трябва.

3.5-Иновации

Всички раздели „Неприложими“ трябва да бъдат разработени, за да се прилагат. Желаният текст трябва да бъде свързан с конкретни мерки, политики, програми и ресурси. Вече изброихме много, които са задължителни за България – гъвкави мощности, балансиращи ВЕИ, водород и метан, системи за съхранение на енергия, електромобилност и още много други в списъка на коментарите.

Глава 3. Допълнителни бележки по темата „Енергийна сигурност“

По резюмето:

i. политически и икономически контекст на плана, екологичен контекст, социален контекст на плана

Според резюмето (стр. 5), Основните цели, заложи в настоящия План са:

- стимулиране на нисковъглеродно развитие на икономиката;
- конкурентоспособна и сигурна енергетика;
- намаляване зависимостта от внос на горива и енергия;
- гарантиране на енергия на достъпни цени за всички потребители.

Лесно е да се докаже, че тези цели няма да бъдат изпълнени с предложените дейности и проекти, тъй като липсват най-важните и ефективни такива:

- масово, без административни пречки, изграждане на ВЕИ (за електричество и топлина) в домакинствата и отделните сгради;
- масово изграждане на ВЕИ в индустриални зони и паркове;
- разработване на нови видове преносни мрежи ("интелигентни мрежи", цифрови решения и др.) и интегриране на малките ВЕИ в тях;
- инвестиции в системи за съхранение на електроенергия, различни от ПАВЕЦ;
- интегриране на малки ВЕИ в енергийните пазари;
- прекратяване на неправомерна държавна помощ за така нареченото „високоэффективна“ когенерация в топлоцентралите;
- развитие на вътрешни и трансгранични енергийни ВЕИ-„острови“.

ii. Стратегия, свързана с петте измерения на Енергийния съюз

Стратегическите цели и приоритети, свързани с петте измерения на Енергийния съюз, са разработени, както следва:

Относно децентрализацията - недостатъчни предложения за разработване на ВЕИ и нулева цел за намаляване на емисиите на парникови газове спрямо базовата 2005 г. ;

Относно енергийната сигурност - предлага цели (мерки и т.н.) за сметка на местните

въглища и ядрена енергия. Диверсификацията на доставките на газ не е добре описана в светлината на енергийната сигурност, ВЕИ изобщо не са включени;

Относно вътрешния енергиен пазар - малките производители на ВЕИ не са включени в предложенията за развитие на пазара;

В областта на научните изследвания, иновациите и конкурентоспособността – насърчаването на научните изследвания и развитието на производството на чиста енергия и ефективното използване на енергия в крайното потребление е подценено.

iii. Обща таблица с ключовите цели, политики и мерки на плана

Позоваването на конкурентоспособността, социалната политика, БВП и съществуващите мрежи и капацитет в качеството им едва ли не на „незаобиколими фактори“ и „котви на развитието“, с които се оправдават ниските амбиции, също показват късогледство и липса на възможности за адекватно икономическо прогнозиране в рамките на правителството. Ако България наистина иска да участва адекватно в променящата се световна икономика („Икономика 4.0“), амбициозните цели в областта на енергетиката и климата, основани на развитието на енергийната ефективност, възобновяемата енергия, енергоспестяването и гъвкавите интелигентни решения (включително цялата мрежова система), биха били основните фактори за по-силна икономика, повече социални решения (включително по-високи доходи) и растеж на БВП.

В 1.2. Преглед на настоящата ситуация в областта на политиките

iv. Административна организация за изпълнение на националните политики в областта на енергетиката и климата

За пореден път се натъкваме на проблема, който защитава едно неработещо статукво: "Агенцията за устойчиво енергийно развитие (АУЕР) е администрация на министъра на енергетиката, която прилага държавната политика за повишаване на енергийната ефективност и насърчаване на производството и потреблението на енергия от възобновяеми източници“ (стр. 22). Няма съществена промяна, която да отразява двете значителни разлики между ЕЕ и ВЕИ:

- че ЕЕ е хоризонтален „сектор“ и де факто изисква независим орган за провеждане на държавна политика за енергийна ефективност във всички останали сектори.
- ако целта е ВЕИ значително да увеличат своя дял в енергийния сектор, както по отношение на капацитета, така и по отношение на производството, тогава тяхното развитие следва да бъде приоритетно задължение на цялото Министерство на енергетиката, а не на „администрация“ към него.

***

1. Енергия от възобновяеми източници

2. Електроенергийна сигурност.

Политиката за сигурност в електроенергийния сектор на страната е обобщена в две приоритетни оси:

- ефективно използване на местните енергийни ресурси;
- по-голяма взаимосвързаност.

Правителството разчита на погрешната стратегия за развитие на сектора с основна, подвърхова и върхова енергия, като основните енергийни доставчици са базирани в ТЕЦ в комплекса „Марица Изток“ и АЕЦ „Козлодуй“. Ролята на ТЕЦ за балансираща мощност

също е подчертана. Но ние смятаме, че ако прогнозите за добива на въглища бъдат изпълнени (през следващите 60 години), а реактори 5 и 6 в АЕЦ „Козлодуй“ се удължават с още 30 години, това ще доведе до финансови, икономически и социални проблеми.

Документът продължава да разпространява лъжата, че „енергийната зависимост на страната е значително по-ниска от средната за държавите-членки на ЕС“. Свенливо се признава фактът (стр. 152), че това се дължи на методологията на Евростат, която продължава да отчита зависимостта от руската ядрена индустрия като „местен източник“.

Има три цели, които България поставя по отношение на енергийната сигурност, като последната цел дори не е обяснена.

- увеличаване на диверсификацията на енергийните източници и доставките от трети страни, което може да има за цел намаляване на зависимостта от вноса на енергия;
- увеличаване на гъвкавостта на националната енергийна система;
- справяне с ограничени или преустановени доставки от енергиен източник за подобряване на устойчивостта на регионалните и националните енергийни системи, включително график за постигане на целите,

Зад тези цели има поне две рискови идеи:

- Диверсификация на доставчиците на ядрено гориво;
- Засилено газифициране като цяло – както с газ от Русия, идещ по различни трасета, така и с евентуално собствено производство. Газификацията на българските домакинства обаче е по-малко от 2%, което я прави пряк конкурент на ВЕИ и дава невероятна възможност за масирани инвестиции на ВЕИ в този сектор.

Макар да се декларира, че „за увеличаване на гъвкавостта на електроенергийната система, посредством оптимизация на потреблението на енергия, България предвижда да създаде подходящи условия, чрез предприемане на законодателни мерки, за създаването на активни потребители, възможности за обединения посредством агрегатори или енергийни общности, както и активното им участие като оптимизацията на потреблението на различните пазарни сегменти“, тези законодателни мерки не са конкретно посочени, както не е посочено дали и в каква степен те ще бъдат предложени в рамките на разглеждания 10-годишен период. Напротив, посочено е, че през този период ще се наблегне главно на мерки, свързани с въвеждането ценови граници на пазара на балансираща енергия и надграждане на сега съществуващите преносни мрежи.

За първи път в публичен български документ вносът на нефт и природен газ от Руската федерация се признава като **риск**. „В случай на внезапни прекъсвания на доставките за по-дълъг период от време, това би имало отрицателно въздействие върху всички сфери на българската икономика, производството на енергия, технологичните процеси, свързани с тези източници в промишлеността, транспорта и др.“ (страница 152)

Трябва да се отбележи, че прогнозният енергиен баланс (стр. 153-154) е силно рисков и трябва да се оцени доколко може да гарантира енергийната сигурност и степента, до която ще работи срещу нея, ако се изпълнят предположенията и прогнозите, заложиени в Плана.

3. Вътрешен енергиен пазар

3.1. Междусистемна електроенергийна свързаност

Тези проекти за взаимно свързване показват две основни слабости:

- Минимални ангажименти за свързване – само със съседните държави-членки на ЕС (Гърция и Румъния), но без останалите (с едно изключение – новата линия за пренос между България и Сърбия).
- Липса на проекти за свързване, чрез които да се използва потенциалът на ВЕИ в граничните райони.
- Липсата на перспектива за свързаност с цялата мрежа на ЕС и Енергийния съюз, което ще позволи силно да се намали зависимостта от базови мощности и да се разчита на вятър от Север и Запад, на слънце от юга и на 3 до 4 часови зони между Изток и Запад за да се обират пиковете на потреблението чрез ВЕИ.

С предложението за изграждане на язовир „Яденица“ ИНПЕК декларира, че „реализацията на инвестиционното намерение ще осигури балансираща мощност в електроенергийната система на страната и ще позволи по-нататъшно развитие на електропроизводството от възобновяеми енергийни източници в съответствие с дългосрочните стратегии за развитие на енергетиката в България и Европейския съюз.“ Всъщност това предложение индиректно доказва, че правителството залага на остарелия подход за развитие на свързаността (и на електроенергийната инфраструктура) като „скелет“, а не като „мрежа“. По този начин развитието на ВЕИ се ограничава до възможностите на този тип преносна мрежа, наливат се пари в „балансиращи“ мощности, които освен ненужни, са и екологично проблемни. В случая с яз. „Яденица“ се нарушава йерархията на водоползването, като се отнемат води за по-нисък приоритет. **ВАЖЕН ВЪПРОС: Няколко жалби срещу строителството на язовир „Яденица“ са регистрирани в Европейската комисия: EUP (2017) 9183. Какво ще се случи, ако те бъдат уважени?**

Повишаването на междусистемната електроенергийна свързаност до 22% е недостатъчно и следва да се разработят идеи за нейното увеличаване при развитие на сектора към безвъглеродна и безядрена енергетика.

3.2. Електрическа инфраструктура

В ИНПЕК липсва информация за целите, сроковете, законодателните инициативи, финансирането и т.н., свързани с:

- изграждане на интелигентни мрежи;
- подкрепа за научноизследователски и развойни дейности в областта на интелигентните мрежи;
- подкрепа за производството на части, възли, компоненти, модули и цели системи, свързани с интелигентното управление на производството, преноса и използването на електрическа енергия.

Тази част от енергийната инфраструктура, която е част от новата енергийна сигурност и свързаността на електроенергията, е обхваната от общото говорене и пожелателно мислене, поставени в европейския контекст.

Глава 4. Допълнителни бележки по темата „Газ“

Още по темата „Газов пазар“

Съществуват обаче и някои ключови слабости, които трябва да бъдат преодолени, за да има последователен и годин план за успех в енергийния сектор и опазването на климата.

На първо място, трябва да е ясно, че газът е преходно гориво с ограничено във

времето развитие. Инвестиции предвидени да се изплатят много след средата на 30-те години на този век, просто не бива да се допускат и осъществяват. На всички, които развиват газови проекти трябва да е ясно, че газ се допуска планово в микса на страната и планово ще бъде изведено използването на конвенционален/природен газ към средата на века. Създадената инфраструктура е добре да се развива с тенденция да може да се използва за пренос на възобновяем газ – под този термин се има предвид водород получен чрез електролиза в моменти на излишъци на енергия от ВЕИ и синтезиран метан на база на получения водород и отново при използване на излишъци на енергия от ВЕИ. Следните точки ще бъдат подробно разгледани със съответните предложения за подобрения в плана при пълния анализ:

> Противоречиви цели: една от ключовите заявени цели е запазване използването на местните запаси от въглища за гарантиране на по-евтина енергия. В същото време, друга цел е да се премине от въглища към газ като основно гориво. Не е ясно как тези противоречиви цели ще се вметят в бъдещия енергиен пейзаж на България.

> Либерализация: развитието на газовия пазар се вижда само в изграждането на инфраструктура и партньорството със CE GH (оператор на австрийския газов хъб). За да се създаде добре функциониращ пазар обаче, е необходимо да се въведат съответните правила и рамки за либерализиран пазар. **Не се обръща особено внимание на дизайна на пазара, регулаторното планиране и пазарната интеграция. Това е най-важната липсваща тема, тъй като досегашния опит с либерализацията на пазара на електроенергия показва, че либерализацията може да се направи изключително лошо, което води до номинално либерализиран пазар без стимул за битовите потребители да избягат от статуквото и малко стимули за компаниите да се конкурират.**

> Липса на яснота по ключови инфраструктурни проекти. В няколко случая планът обяснява добре какво се е случило, но не и това, което е планирано (например интерконекторната газова връзка с Турция, която изглежда е в безизходица). Те трябва да бъдат приоритизирани и планирани по съответния ред.

Като цяло, планът има слабости в планирането на изпълнението на конкретните цели и политики. А точно изпълнението ще представлява разликата между изразходването на много пари и получаването на голяма стойност в сектора.

В разделите по-долу е направен преглед на основните пропуски и идентифицирани области за подобрене, включително какво трябва да се добави към плана за преодоляване на тези пропуски и конкретни предложения за промени и / или допълнения.

1 Пропуски и области за подобряване в плана

Както е споменато в обобщението, идентифицирани са ключови слабости, които трябва да бъдат разгледани, за да има последователен и годен план за успех в енергийния сектор и опазването на климата. Те са разгледани по-подробно в долните раздели.

1.1 Противоречиви цели

Страница 10 от доклада посочва, че производството на електрическа и топлинна енергия от въглища допринася за повече от 90% от емисиите на парникови газове от енергийния сектор. В този контекст има две цели, които си противоречат помежду си:

> Една от ключовите постулирани цели е запазване използването на местните запаси от въглища за гарантиране на по-евтина енергия.

> Преминаване от въглища към по-балансиран енергиен микс и по-специално към газ като по-често използвано гориво за производство на първична енергия.

По-конкретно, на страница 99 в раздел 3.3. По отношение на енергийната сигурност, в плана се предвижда, че българската държава ще използва в максимална степен потенциала на местните въглища, при спазване на екологичните изисквания. Само по себе си това твърдение е много проблематично поради поне две основни причини:

> Въглищата в района на енергиен комплекс „Марица изток“ са с изключително лошо качество - калорична стойност от 1550 kcal / kg с високо съдържание на пепел (16% до 45%) и влажност от 50% до 60% - числата са изброени от уебсайта на Мини „Марица-изток“ (<http://previous.marica-iztok.com/bg/coals.php>). За справка, стандартът за качествени въглища, доставени в рамките на региона на АРА в Европа, е API2, който се характеризира с калорична стойност от 6000 kcal / kg, максимално съдържание на пепел от 24% и максимална обща влага от 17%. Природният газ има типична стойност от 12500 kcal / kg.

> В плана не става ясно при въглищата с лошо качество какви екологични изисквания може да се изпълняват (те не са уточнени), а по-чиста енергия от въглища е посочена като приоритет на страница 10 от плана. Дори да се постигне по-добро почистване на емисиите на замърсители, няма работещо решение как да се намалят парниковите газове от това производство, а парниковите газове са основен предмет на този план.

В контекста на газовия пазар, формулираните цели за енергийна сигурност са още по-проблематични, особено когато ги подреждат сред приоритетите по пътя към енергиен микс с по-малко въглеродни емисии (страница 10 от плана). По-конкретно - **използването на максималния потенциал на наличността на въглища в България пряко противоречи на целта за по-малко въглеродно-интензивен енергиен микс, като се разчита на повече използване на газ като основен източник на гориво и повече производство на възобновяема енергия.** Целите по същество казват, че България трябва едновременно да използва въглища в максимална степен и да намали използването на въглища.

Как да се разрешат пропуските в плана?

Има два основни начина, по които препоръчваме разрешаване на въпросите, които произтичат от противоречивите цели:

> Изрично потвърждение - това е минималното изискване. Докато дългосрочното развитие на сектора може да съдържа определено ниво на присъщи противоречия, те трябва най-малкото да бъдат заявени, а основните движещи сили за вземане на бъдещи информирани решения между различните варианти трябва да бъдат идентифицирани.

> Ясен план за това как трябва да изглежда целевият енергиен микс - както по отношение на производствения капацитет, така и по отношение на консумираната енергия. Макар че има цели, например относно производството на възобновяема енергия, желаният вид на енергийния микс не е ясно посочен. При целеви енергиен микс за производство и потребление всяко ключово решение за политики и / или проекти може да се провери спрямо общата картина, която страната се стреми да постигне. Това ще ръководи баланса между въглища, газ и всеки друг енергиен източник.

Препоръки:

Нашата препоръка е да се посочи изрично, че фокусът на енергийната сигурност върху максималното използване на въглища е в пряко противоречие с целите за ефективност и устойчивост. Това може да бъде решено в няколко стъпки, като същевременно ще се позволи на страната да използва наличните запаси въглища още няколко години по разумен начин, докато изгради по-добър енергиен микс:

> Компромис е да се намери начин за конвертиране на ТЕЦ-овете с най-лоши резултати от гледна точка на въглеродни емисии в газови електроцентрали или за постепенното им затваряне. Такива са ТЕЦ Бобов дол и ТЕЦ „Брикел“. Формулата за Марица Изток 2 може би ще се окаже частично конвертиране и превръщането на останалия въглищен в студен резерв. Разбира се функцията на ТЕЦ снабдена с газови турбини с отворен цикъл би била изключително балансираща и обираща пикове в потреблението. **Затова абсолютно задължителни за конвертиране са топлофикационните ТЕЦ, работещи на въглища и/или RDF, каквито са ТЕЦ Перник, ТЕЦ Сливен, ТЕЦ Русе и др. Използването на иначе скъп газ е най-смислено в топлофикационни мрежи, където заедно с генерираната електроенергия се използва и голям дал от топлината, която в една голяма и отдалечена ТЕЦ просто бива изхвърляна през охладителната кула.**

> Конвертирането към газ ще засегне няколко въпроса: няма ясни пикови електроцентрали в България, а газовите ТЕЦ-ове са вид оптимално решение за обирание на пиковото потребление. Те могат да бъдат използвани и за предлагане на спомагателни услуги на съседни държави, за което ще има повече възможности с развитието на интеграцията на европейския енергиен пазар с времето. Планирането на подобни мощности трябва да се предвижда не в перспектива за захранване на газовата индустрия, а като балансатор на мощностите във възобновяеми енергийни източници. Това трябва да е основния фокус, защото газ може да се планира само като преход. С използването на природен газ също трябва да се приключи най-късно към 2050 и всяка инвестиция в газ трябва да се е възвърнала до тогава и за всеки инвеститор да е ясно, че газовата ера е силно лимитирана във времето.

> Обирането на проблемните пикове и балансирането на електроенергийния сектор трябва да се отвори и за новите технологии на складиране на енергия, които стават все по-достъпни – батерии, кондензаторни банки и други, които имат много по-кратко време за реакция и стабилизират системата много по-добре.

> Предвид планираното довършване на ПАВЕЦ Яденица, може да се окаже, че голяма част от планираните мощности в газ и дори много от предвидените за запазване въглищни мощности до 2030 г. са напълно излишни. Много е важно планът да отчете цялата тази сложна картина и проектите да се сведат до приоритетни проекти, които показват балансирана визия и здраво икономическо мислене, което е съобразено със скромните ресурси на страната. **Нека проумеем, че не може да имаме всичко на света и че светът върви към чист енергиен преход. Не можем да инвестираме в технологии разчитащи на изкопаеми горива и да заключваме развитието си в технологичен път, който принадлежи на миналото. Изборът е или-или – просто не можем да имаме всичко, а не ни и трябва.**

1.2 Либерализацията

Планът разглежда развитието на газовия пазар само през призмата на изграждане на инфраструктура (доминиращ аспект за развитие на пазара - раздел 3.4. и особено 3.4.2 на страница 106) и партньорство с CEGH (оператор на австрийския газов хъб) за развитието на газов хъб Балкан (стр. 114-115). Въпреки че и двата аспекта са ключови за сектора, те са много ограничени по отношение на разясняването на начина, по който България ще постигне добре-функциониращ пазар на газ, а не много инвестиции, от които никой няма да може да почувства ефекта.

За да се създаде добре функциониращ пазар, трябва да се въведат съответните правила и рамки за либерализация. По-конкретно, основните теми, които трябва да бъдат разгледани, са:

- > пазарен дизайн и регулаторна рамка;
- > интеграция на пазара;
- > участие на участниците на пазара.

Опитът с либерализацията на пазара на електроенергия показва, че това може да се направи лошо, което води до номинално либерализиран пазар без стимул за битовите клиенти да избягат от статуквото и малко стимули за компаниите да се конкурират на ниво битови клиенти. Коефициентът за смяна на доставчика за битовите потребители не съществува 12 години след въвеждане на регламентите, че всеки клиент има право да сменя доставчиците (2007 г.) - и е доста нисък за МСП. С оглед на последното е постигнат напредък - има обмен и повечето търгове от производители вече се провеждат по електронен и прозрачен начин. Това обаче е станало само през последните 4 години и е много неефективен процес.

Как да се разрешат пропуските в плана?

Както в контекста на противоречивите цели, има няколко стъпки, които са минимално изискуеми за преодоляване на пропуските в плана. Това са:

- > **Най-малкото, да се посочат стъпките, които трябва да бъдат предприети и решенията, които трябва да се вземат, за да се стигне до пазарен модел, съответстващ на европейските правила и най-добри практики. Партньорството с CEGH е добра стъпка напред, но далеч от достатъчно, за да внесе яснота.**
- > Ако приемем, че България е в състояние да постигне целта за диверсификация на доставките на газ, ще има дълъг период, в който статуквото на повече от 95% от доставките идващи от Газпром ще остане в сила. Следователно **е необходим план за намаляване на пазарната мощ на единствения доставчик.**

Препоръки:

Съществуват няколко политики, които биха могли да подобрят положението още преди цялата необходима инфраструктура

- > **Целият доставен газ в България от чужбина се продава на открити търгове.** Независимо дали е ще е директно от „Газпром“ или „Булгаргаз“, тъй като единственият купувач от българската страна е регулиран в тази си дейност, той ще допринесе за прозрачността на търсенето и предразположението да се плаща за газ. Съществува риск от по-ниски цени на дребно от цените на едро, с което ще трябва да се справи нормативната уредба, но добавената стойност на прозрачната цена определено ще си струва усилията.

> Постъпки за **стандартизиране на пазара** със съседните, страните от ЦИЕ и Западна Европа. Започвайки с единици за измерване и търговия, периоди на сетълмент и правила за търговия с капацитет, има много разнообразие в източноевропейските пазари. Това може да бъде разрешено чрез стандартизиране, което намалява критериите за навлизане на пазара и позволява на повече участници на пазара да влязат и да осигурят ликвидност към справедлива оценка на цените на пазара.

> **Изясняване на развитието на виртуалния хъб.** Работата в тази посока вече е започнала. Фокусът върху инфраструктурата обаче се съсредоточава само върху физическия хъб. Това ограничава потенциала на пазара и търговските инструменти, които могат да бъдат използвани от играчите за оптимизиране на портфейлите им. Виртуалният хъб може да донесе ликвидност и да позволи гъвкава търговия.

> **Работа с потенциалните пазарни участници, за да се стимулира приемането на идеята за използване на газ от страна на търсенето.** Това означава популяризиране на преминаването към газ или добавяне на технологии, за да се използва на всички нива и за различните размери на клиентите. Скоростта на навлизане на пазара ще бъде от ключово значение и ще зависи и от готовността да се плаща за газовите инсталации. Цената трябва да бъде оценена като общата стойност на собствеността за предприятия или домакинства, работещи с газ. Темата е важна и в контекста на енергийната ефективност, тъй като стимулирането на преминаването към газ е важен аспект от нея.

1.3 Приоритизиране на инфраструктурните проекти

Плановете за развитие на газовия сектор са подкрепени от много проекти и инвестиции в инфраструктура (няколко места в плана изреждат списък и статус на проектите, пълен преглед започва на страница 108 в раздел 3.4.2.). По-конкретно проектите са:

- > IGB (междусистемната газова връзка с Гърция);
- > IBS (междусистемната газова връзка със Сърбия);
- > Разширяване на газохранилището "Чирен";
- > ITB (междусистемна газова връзка с Турция);
- > Терминал за втечен природен газ (LNG) с DEPA - също разглеждан в контекста на IGB и потенциалното свързване с TAP - трансадриатическия газопровод;
- > газопровод Eastring;
- > газов хъб „Балкан“;
- > BRUA (разширяване на северния кръг на българската газова инфраструктура и свързване с Румъния);
- > Рехабилитация и обновяване на транспортната газова система.

Като цяло това означава, че в момента се изпълняват 10 проекта с цел съживяване на газовия сектор. Две неща остават неясни:

- > Приоритизирането на проектите – интерконекторите, разширяване наохранилището, с много уговорки терминал за втечен газ и всичко останало е с по-

нисък приоритет или изобщо следва да отпадне.

> Визия за интегрирано бъдеще, когато проектите се реализират и междуременно докато се реализират някои от проектите.

Най-видимият пример е ИТВ. Има технически проект и през октомври 2017 година Булгартрансгаз обяви пред турския си колега Ботас, че биха искали да продължат по-нататък с проекта, а месец по-късно (ноември 2017 г.) Европейската комисия публикува списък с проекти от взаимен интерес, в които не присъства ИТВ. Това, което липсва, е информацията относно:

> Искат ли българската и / или турската страна да продължат с проектите?

> Какви са следващите стъпки?

Как да се разрешат пропуските в плана?

Съществуват две стъпки за осигуряване на прозрачност в спецификата на газовото планиране:

> Да се представи списък на проектите, които са приоритетни.

> Да се състави списък на бъдещите етапи за проектите с най-висок приоритет.

Препоръки

Има няколко проекта, които са абсолютни приоритети (или поне трябва да бъдат):

> Абсолютни приоритети трябва да бъдат проектите на междусистемните газови връзки със съседите и разширяването на съоръжението за съхранение на газ. Това ще гарантира, че газоохранилището Чирен няма да остане пълно само на хартия, каквото бе по време на газовата криза през зимата на 2008-2009 г., когато неприятна изненада за обществеността беше, че газоохранилището всъщност е празно!

> ИГВ, тъй като осигурява потенциален достъп до терминал за LNG (ако не използва фракнинг/шистов газ от САЩ). За предпочитане е внос през терминала на конвенционален/природен газ от близки източници като Кипър или от източници в Африка. Като група ние не подкрепяме развитието на проекта ТАР, тъй като той само ще излива средства в автократични режими в Каспийския регион и настояваме за избягване на снабдители, които са свързани с такива режими като цяло.

Вторичен приоритет

> Проектът за терминал за втечен природен газ като възможност да се разнообразят източниците на природен газ. Но вносът на шистов газ ще бъде приет с опозиция.

>Газов хъб „Балкан“

Като най-нисък приоритет могат да се разгледат IBS и Eastring.

Турски поток, който дори не се споменава в ИНПЕК, трябва не само да бъде включен, но и трябва да бъде добре обяснен, както изисква цялото българско общество!

Във всички случаи липсва списък на бъдещите етапи - и въпреки че изглежда, че е има голям напредък в някои от случаите, не е посочено какви са следващите стъпки и кога се очаква те да бъдат завършени.
Това е голям пропуск за документ за стратегическо планиране.

Глава 5. Допълнителни бележки по темата „Транспорт“

Общи коментари:

Както коректно е записано в проекта, климатичните проблеми в транспортния сектор на Р България са основно свързани с:

- „той е един от най-големите емитери на ПГ, бележещ постоянен растеж, но до голяма степен пренебрегван до скоро по отношение на влиянието му върху изменението на климата” (стр.11)
- „От 1991 г. насам консумацията на гориво непрекъснато се увеличава главно поради автомобилния транспорт.” (стр. 132)
- „През 2012-2016 г. енергийното потребление се увеличава по-значително в сектор „Транспорт“- с 16.6% за целия разглеждан период.” (стр.141)
- „Ниските темповете на намаляване на КЕИ от 2012 г. до 2016 г. се дължат на ... увеличаване броя и използването на личните автомобили за сметка на другите по-енергоефективни видове транспорт, недобро техническо състояние на голяма част от автомобилния парк и все по-продължителни и мащабни задръствания в големите градски центрове, където е съсредоточен автомобилния трафик.” (стр. 142)
- „През 2017 г. сектор Транспорт е с дял от 34% в крайното потребление на енергия, като запазва формиралата се през последните десет години позиция на водещ сектор в крайното потребление на енергия.” (стр. 150)
- „Вносът на нефт и природен газ се осъществява основно от Руската федерация. В случай на внезапни прекъсвания на доставките за по-дълъг период това би въздействало негативно във всички сфери на българската икономика, в т.ч. на транспорта и др.” (стр. 152)

Изброените данни и изводи очертават картина на този жизненоважен отрасъл на икономиката която определено не съответства на европейските цели на развитие, но по-важно – настоящият транспортен сектор е далеч от целта да предоставя ефективна и ефикасна транспортна услуга и високо качество на околната среда и обществено здраве, необходими на българският потребител.

Следствие на дългогодишната ни работа по транспортния сектор на Р България трябва да подчертаем, че част от проблема е липсата на институционално разбиране за транспорта като интегрирана и взаимно допълваща се система от автомобилен, железопътен, воден и въздушен транспорт. Управленската структура функционира отделно за всеки подсектор като не само не се планира взаимодействие между тях, но често се конкурират помежду си. По този начин, въпреки заявеното в стратегическите документи, вече трети програмен период повсеместен приоритет в планиране и реализиране на инфраструктурните проекти е автомобилният транспорт. По всеки от международните или националните транспортни коридори първо се осъществява модернизирание и строителство на най-въглеродно интензивната форма на транспорт и евентуално само след това се пристъпва към проектиране, модернизирание и строителство на инфраструктура за железопътния транспорт. Това приоритизиране очевидно година след година води до влошаване на железопътната транспортна услуга, все по-голям дял на автомобилния транспорт на

пътници и товари и съответно все по-пълна зависимост от петрола и въглеродно и енергийно интензивен сектор. Този грешен подход поражда и други системни недостатъци като например противоречието между европейската стратегия за превоз на все повече пътници и товари чрез ЖП транспорт което би отнело значителни приходи от бюджета за поддръжка на пътната мрежа при реализирането ѝ.

Донякъде проблемът е преодолян при планирането на транспорта в големите градове като София и Бургас, където благодарение на финансирането от ЕС бяха значително подобрени градският транспорт и инфраструктура, но бяха възприети и конкретни мерки за ограничаване на ползването на автомобили.

Имайки предвид посоченото нашата позиция е, че настоящият Интегриран национален план за енергетика и климат, като основен стратегически документ до 2030 г., трябва да представи ясна стратегия за транспортния сектор, ориентирана към климатичните цели на ЕС и мерките за постигането им. Тази стратегия и мерки следва стриктно да бъдат приложени при разработването на Оперативните програми след 2020, националния бюджет и други европейски финансови инструменти и институции.

Няма съмнение, че транспортът има голям потенциал за намаление на емисиите, както това се получи при другите сектори на икономиката.

Тъй като автомобилния транспорт е отговорен за над 70% от емисиите на парникови газове на транспортния сектор и значителна част от замърсяването на въздуха, действията трябва да се съсредоточат най-вече тук, докато останалите видове транспорт също допринасят за намалението.

Проектът на ИНПЕК е необходимо да очертае нова стратегия и план за действие за ниско-емисионна мобилност каквато до момента липсва в България. Тази стратегия трябва да бъде уеднаквена с Европейската стратегия за ниско-емисионна мобилност (COM(2016)501 final) и Парижкото споразумение за промяната в климата.

Стратегията, заедно с нейнит План за действие следва да бъде отразена в програмирането на периода 2021-2027 със следните основни цели:

- Намаляване на петролната зависимост – българският автомобилен транспорт, доминиращ значително транспортния сектор, е близо 100% зависим от вносът на руски петрол което създава не само проблеми за околната среда и климата, но също и икономически, социални и проблеми за енергийната сигурност на ЕС.
- Преход към превоз с нулеви емисии – промяната на автомобилния парк към ниско- и нулево-емисионни превозни средства трябва да бъде насърчена чрез широк набор от мерки на всички нива, законодателно, стратегическо и административно, за адекватното ангажиране на бизнеса и обществото.
- Оптимизиране на транспортната система – адаптиране на регионалните и местни транспортни схеми в удобна и ефикасна ниско и нулево-емисионна обществена услуга. Широк спектър от мултимодални услуги и решения за дигитална мобилност трябва да бъдат налични за превоза на товари и пътници.

Изпълнението на тези цели трябва да бъде подкрепено с адекватни мерки от институционален, инфраструктурен и финансов характер.

Забележка: Установихме несъответствия с Трети национален план за действие по изменението на климата 2013-2020 г. Някои от представените в настоящия проект данни и прогнози значително се различават от представеното в НПДИК без необходимите

референции или обосновка. Например, според представените в НПДИК (стр. 103, таблица 10 и 11) прогнози за сумарни емисии от транспорта към 2030 г. са 17 530 GgCO₂ екв. при изпълнени основни и допълнителни мерки докато настоящият проект представя прогнозата за 2030 г. като 10 045 GgCO₂ екв. (таблица на стр. 130).

Изискването ни е авторите на документа да приложат ясни референции за използваните и докладвани данни и методологии на изчисление преди обществените обсъждания.

Като **заключение** можем да кажем, че предложеният подход към сектор Транспорт в проекта за ИНПЕК е пасивен, обслужващ настоящата ситуация, и няма да доведе до значителна промяна в транспортната система или транспортните услуги, които в момента са най-енергийно интензивните от българската икономика, както и са сериозен източник на замърсяване, и съответно, на влошаване на общественото здраве.

Ако проектът бъде одобрен в настоящия си вид той няма да изпълни основната си цел – постигане на климатичните цели на ЕС и няма да доведе до системно и качествено подобрене на транспортната услуга за българските и европейските граждани. Необходима е значителна промяна на документа за синхронизирането на ИНПЕК с европейските цели в транспорта и промяната в климата.

Нека подчертаем, че досега европейското финансиране осигури правилен път за трансформиране на градската мобилност чрез проекти като софийското метро и подмяната на превозни средства на градския транспорт в големите градове с по-екологични и по-нискоемисионни. Въпреки това тези мерки не доведоха до съществена промяна на поведението на потребителите и автомобилният трафик все още е причина за здравни и екологични проблеми, както и за загриженост по отношение на енергийната интензивност.

Детайлни коментари и предложения по разделите на проекта

2.1 Измерение „Декарбонизация“

Настоящото измерение „Декарбонизация“ не формулира ясна цел за намаляване на емисиите на ПГ в сектор „Транспорт“ към 2030 и нататък, въпреки че в Бялата книга за транспорта и в други стратегически документи на ЕС такива цели са заложили, а именно: *„от транспортния сектор се очаква намаляване на парниковите газове (ПГ) с поне 60 % до 2050 г. в сравнение с нивата от 1990 г.², а той остава значителен и все още растящ източник на ПГ. Целта на транспортния сектор е до 2030 г. да намали емисиите на ПГ с около 20 % под нивото им от 2008 г.“*

За Р България, съгласно представените данни (таблица на стр. 132), емисиите за 1990 са били 6 605 Gg CO₂ екв. и прогнозата за 2030 е 10 045 Gg CO₂ екв., а за 2040 - 9 042 Gg CO₂ екв.

Според НПДИК, който смятаме за по-надежден документ, докладваните нива на емисиите са следните: за 1988 - 7 252 Gg CO₂ екв. и прогнозата при изпълнени основни и допълнителни мерки за 2009 - 8 222 Gg CO₂ екв. и 2030 – 17 530 Gg CO₂ екв.

Очевидно е, че така планираните мерки в сектор Транспорт няма да доведат до никакво намаление на емисиите на ПГ. Подобно развитие противоречи на европейските политики за транспорт и околна среда и не е в интерес на обществото.

След представеното по-горе нашето предложение е проектът на ИНПЕК да заложи

2

Това би съответствало на намаление на емисиите с около 70 % под нивата от 2008 г.

цели за намаление на емисиите от транспорта до нива 6 500-7000 Gg CO₂ екв. за 2030 г. и 3000-3500 Gg CO₂ екв. за 2050 г.

Ако тези амбициозни цели не бъдат заложили и адекватните дейности и инвестиции не бъдат направени, българското общество и икономика ще бъдат заключени в „реалността“ на увеличаващите се емисии на транспортния сектор, които ще стават все по-скъпи докато данъкоплатецът е подложен и на другите дефекти на петролната зависимост – високи цени на горивата, лошо качество на въздуха съчетано с широко разпространени здравни проблеми, непрестанни задръствания в градовете и по магистралите, безкрайни катастрофи по пътищата и т.н.

3.1. „Декарбонизация – политики и мерки“

Заложеното като текст в този пасаж в повечето случаи отговаря на европейските политики и набор от мерки. Но, както бе посочено по-горе, тези сравнително добре формулирани цели и мерки не постигат в практиката никакво намаление на емисиите спрямо базисните години 1988 и 2008. Напротив, въпреки че изпълнението на мерките е докладвано като добро по НПДИК, резултатите и прогнозите показват стабилно увеличаване на емисиите.

Ако желаем ефективна стратегия за справяне с климатичните промени до постигане на ниско- и нулево-емисионна транспортна система тези цели трябва да бъдат променени от широко използваните термини „насърчаване“ и „подобряване“ към ориентираното към резултат „осъществяване“ и „постигане“ както и да бъдат заложили определени, по-амбициозни, резултати.

Преформулирането на някои от мерките от таблицата на стр. 53 следва да бъде:

- Опростените и неефективни „Рехабилитация и модернизация на ЖП транспорт“, „Увеличаване на дела на обществения електротранспорт“ и „Разработване и изграждане на интермодални терминали“ ясно да заложи, че до 2030 г. всички ТЕН-Т и основни национални ЖП коридори трябва да оперират със скорост от 160-180 км/ч или повече, което ще осигури тяхната конкурентноспособност от врата до врата спрямо автомобилния транспорт;
- ЖП мрежата ще бъде разработена адекватно за привличането на определен, конкретен % от регионалния и национален трафик. Това включва осигуряването на ефективна интермодална възможност на основните гранични КПП и между големите български градове, така че пътници и клиенти да могат лесно и евтино да транспортират автомобили и товарни превозни средства чрез ЖП транспорт.
- „Подобряване на обществения транспорт, намаляване на транспортните потоци в градовете и подновяване на транспортния парк“ и „Увеличаване на дела на обществения електротранспорт“ трябва да бъдат разширени от фокус само в големите градове до включването на междуградските и местни мрежи за обществен транспорт. Мярката трябва ясно да формулира, че към 2030 г. всички превозни средства на обществения транспорт трябва да бъдат подменени с ниско- и нулево-емисионни такива.
- „Развитие и популяризиране на велосипедния транспорт“ трябва да заложи към 2030 изграждането и операционната готовност на национална мрежа от велосипедни пътища и специфични туристически маршрути в съответствие със съвременните стандарти.

Един от основните проблеми на транспорта е старият, енергийно интензивен и замърсяващ частен автомобилен парк. Тук държавните институции трябва да изпълнят ролята си и, вместо в ролята на пасивен наблюдател на процеса в който българският потребител за частно ползване и бизнес начинания продължава да закупува стари автомобили с недобри

характеристики от западна Европа, да формулират национална цел, да проведат масова образователна кампания за гражданите и бизнеса и да създадат адекватни финансови стимули, които да насърчат бърза и масова подмяна на автомобилния парк към ниско- и нулево-емисионни превозни средства. Такъв държавнически подход не само ще модернизира транспортния сектор, но ще спести огромни финансови загуби и разходи за здравни услуги и подобряване на качеството на въздуха.

Предложението ни е описаните по-горе да бъдат заложени като отделни мерки с определянето на цели които да бъдат постигнати към 2030 г.

Досега, единствено летище София е свързано с линия на метрото позволяваща ниско-емисионен превоз на пътници. Такава ниско-емисионна връзка трябва да бъде изградена и за превоз на товари. Увеличаващият се въздушен трафик на летищата в Бургас и Варна също трябва да бъдат снабдени с такива ниско-емисионни връзки не само по екологични причини, но също и за предоставянето на по-добра услуга, която да разреши проблема с масовите задръствания, особено през летния период.

Заявеното на стр. 62 *„Регионалното сътрудничество в тази област не е целесъобразно”* фактически не само е целесъобразно, но в транспорта е дори задължително за осигуряването на политически договорености, необходимата инфраструктура и адекватна обществена услуга за пътници и товари пътуващи от и към България до съседните държави, принадлежащи към ЕС или не.

3.1.2 Измерение „Енергия от възстановяеми източници”

Текстът формулира ясна цел от 14% дял на ВЕИ в транспортния сектор към 2030 г., но прегледът на данните и изброените мерки показва, че това се отнася по-скоро до биогоривата, отколкото до електрическа енергия от ВЕИ. По този начин мерките и целта не отговарят на европейската стратегия за ниско-емисионна мобилност. Разбира се, от климатична перспектива нарастването на дела на електричество в транспорта има смисъл само ако енергията е произведена от ВЕИ.

Съществуващите тенденции в ЕС и другите развити държави, както и самите европейски политики, водят до значително нарастване на дела на ВЕИ в производството на електричество във всички икономически сектори.

Считаме че най-вероятно към 2030 г. целта от 14% ВЕИ в транспорта ще бъде надхвърлена тъй като употребата на въглеродни горива ще бъде ограничена, а електрическата мобилност ще нарасне значително. **Препоръчваме залагането на по-амбициозна цел за ВЕИ в транспорта.**

За тази цел параграфите на стр. 72 *„iii. Специфични мерки за финансова подкрепа, когато е приложимо...”* и стр. 77 *„iii. Политики и мерки за постигане на мобилност с ниски емисии (включително електрификацията на транспорта)”* следва да бъдат адекватно попълнени за да отразят и осигурят както финансовите нужди така и регулаторната рамка за тази промяна.

3.2 Измерение „Енергийна ефективност”

Енергийната ефективност не е добре отразена и разработена в областта на транспорта и специфични цели не са определени. Подобряването на асфалтовата настилка и критериите за автомобилни гуми няма да донесат значителна промяна, както не са го направили и

досега въпреки милиардните инвестиции в нови и рехабилитирани пътища, защото по-голямата част от транспорта се осъществява с петрол и двигателите на остарелия автомобилен парк не са енергийно ефективни.

Тук отново насоките за развитие, в съответствие с европейските стратегически документи, следва да заложат цели за прехвърляне на възможно по-голям дял от превоза на пътници и товари от въглеродно интензивни към ниско- и нулево-емисионни превозни средства, особено ако бъде използвана електрическа енергия произведена от ВЕИ.

Обновяването на превозните средства на обществения транспорт не само в големите градове, но и междуградският и местен такъв ще допринесат значително за желаната промяна. Подходящите законови мерки и финансова подкрепа от различни източници могат да бъдат двигател за такова обновяване при транспортните фирми и друг сходен бизнес. Това също е и най-голямата възможност за съществено намаляване на енергийния интензитет на транспорта.

Считаме че местните енергийни общности могат да имат принос в този процес на общинско и областно ниво за организирането на местните транспортни схеми и осигуряването им с електричество от местни ВЕИ източници. Тези възможности следва да бъдат описани и планирани на стр. 94 по отношение на мерките за насърчаване на ролята на Местните енергийни общности и изпълнението на политики и мерки за енергийна ефективност.

Глава 6. Допълнителни бележки по темата „Управление на отпадъците“

VII. Въздействие на управлението на отпадъците върху климата и енергетиката

Връзката между отпадъците и климата и енергията съдържа набор от широкообхватни въпроси и последици за цялата икономическа система днес: от въздействието на управлението на отпадъците, свързано с климата, през използването на ресурсите и замърсяването, до продължаващото отделяне на токсини и устойчиви органични замърсители в цикъла на материалите, резултат от изгаряне на изхвърлени материали. Опасността от пропускане на отрицателни външни въздействия върху околната среда (неотчетени икономически, социални и здравни разходи) от един сектор в друг е особено реална в сферата на управлението на отпадъците, чийто климатичен отпечатък е в пряка зависимост както от производството на суровини и крайни продукти от тях, така и наличната (и финансирана) инфраструктура и подходящи възможности за управление на отпадъците.

Предвид гореизложеното имаме следните коментари в опит да помогнем за подобряване на Националния план за климата и енергетиката:

1. Мерките, насочени към големи горивни инсталации, следва да изключват използването на отпадъци като гориво.

Предложеното използване на отпадъчни горива само измества емисиите на парникови газове от един сектор (отпадъци) към други сектори (енергия, промишленост), като същевременно генерира допълнителни токсични емисии, нарушавайки йерархията на управление на отпадъците. Освен това тези решения са реално по-скъпи от

съществуващите и по-ефективни варианти за управление на отпадъците, които не включват унищожаване на ценни материали.

Изгарянето на отпадъци унищожават ресурси, които трябва да бъдат заменени с нови, като по този начин създава търсене на повече добив на първични ресурси и производство на нови материали, като същевременно се елиминира възможността за повторна употреба, рециклиране или компостиране - все процеси, които използват много по-малко енергия и отделят много по-малко парникови газове в сравнение с нуждата от първичен добив и от изгарянето на отпадъци. Освен това изгарянето на отпадъци е известен основен източник на канцерогенни (причиняващи рак) вещества - диоксини и фурани, живак и прахови частици.

Използвани като гориво, например като RDF, материалите, които иначе биха могли да бъдат рециклирани или повторно използвани, влизат в практика, която представлява чиста подривна дейност на Йерархията на отпадъците. Освен това използването на пластмаси като горива при никакви обстоятелства не може да се счита за възобновяема енергия. Обикновено отпадъците не са възобновяем ресурс, тъй като се състоят от изхвърлени материали, получени от ограничени ресурси. В случая причисляваме и биомаса, дървесина и хартия, произхождащи от гори, които се изсичат по-бързо, отколкото могат да бъдат възстановени и самата практика на изгаряне се явява стимул за тези неустойчиви практики.

За съжаление, България все още изостава в осигуряването на ефективна инфраструктура и стимули за ускоряване на въвеждането на практиките за разделно събиране на отпадъците спрямо останалата част от ЕС. Това води до депониране на големи количества отпадъци и все по-често се превръща в гориво от отпадъци (RDF), което е нискокачествено гориво, изработено от смлени и дехидратирани твърди битови отпадъци, които не са правилно разделени и следователно съдържат най-вече пластмаси, хартия, текстил и биомаса. За десет години между 2007 и 2016 г. количеството на депонираните отпадъци е спаднало от 3 милиона тона на 1,9 милиона тона, докато рециклирането е нараснало само от 0,86 милиона тона до 0,92 милиона тона до сегашната стойност от 31,8%. Двете ключови причини са: намаляване на населението, следователно, намаляване на общото генериране на отпадъци, от една страна; и огромният скок от повторна употреба, компостиране и рециклиране, който е необходим, за да се преодолее празнината до задължителната европейска цел от минимум 50% рециклиране на битовите отпадъци до 2020 г. Намаляването на генерирането на отпадъци само по себе си е положителна тенденция, която, ако продължи, независимо от динамиката на броя на населението и растежа на БВП, би могла да означава подобряване на ресурсната ефективност в България. Това означава, че няма да има нужда от нови мощности за третиране на смесени / остатъчни отпадъци, като например инсинератори и съвместно изгаряне в промишлени съоръжения (циментови пещи, топлоелектрически централи и др.). Във всеки случай тези съоръжения ще бъдат изключени от обхвата на кохезионното финансиране³, който е основният източник на финансиране за инфраструктурата за управление на отпадъците в България.

Идеята да се захранват с отпадъци промишлените / енергийни горивни процеси е в огромно противоречие с [European Commission's Communication on waste-to-energy in the circular economy](#). Пакетът за кръгова икономика и изключването на съоръженията за третиране на остатъчни отпадъци от обхвата на финансирането за сближаване след 2020 г. (до окончателното гласуване в Европейския парламент), както и йерархията на отпадъците, изложена в Рамковата директива за отпадъците;

³ <https://zerowasteurope.eu/2019/02/european-parliament-steps-forward-to-stop-burning-eu-funds/>

– **Да се направи ясно разграничение между различните потоци отпадъци, напр. „Биоразградими отпадъци“, „RDF“ и „отпадъци“ и да прилагат подходящи обработки в съответствие с йерархията на отпадъците.**

В предложения проект на интегриран план не се прави разграничение между „биоразградими отпадъци“, „RDF“ и „отпадъци“, като се използват тези термини като взаимозаменяеми, докато те ясно се отнасят до различни фракции отпадъци. Обърканата употреба на терминология поражда сериозна сянка на съмнение дали подобни различия биха били действително наблюдавани на практика, в случай на използването на отпадъци като „алтернативно гориво“, насърчавано за горивни инсталации в България.

– **Огромните потенциални ползи за климата в сектора на управлението на отпадъците са в ориентираното към опазването на ресурсите управление на потоците от органични отпадъци.**

Компостирането и анаеробното разграждане на биоразградимите отпадъци като хранителни продукти, отпадъци от животновъдството, зелени отпадъци, дървесни и селскостопански отпадъци са на по-високо ниво от йерархията на управлението на отпадъците, отколкото горенето. Получените продукти от тези процеси са подобрители за почвата, заместват изкуствените торове и намаляват необходимостта от пестициди, като по този начин се избягват свързаните с тях емисии на парникови газове. Освен това, влагането на компост в почвата увеличава капацитета ѝ да действа като поглъtitел на въглерод, като същевременно подобрява структурата на почвата, намалява ерозията и необходимостта от напояване. Докато качеството на земеделските земи все повече се влошава, в същото време ценните хранителни вещества се пропиляват, унищожават се и пространства при изграждане на депа – всичко това само защото не успяхме да компостираме отпадъци от храна и градински отпадъци. Съоръженията за компостиране са далеч по-евтини и по-бързи за изграждане от депата и инсинераторите и затова могат да бъдат широко прилагани и въведени сравнително бързо.

– **От ИНПЕК да се изключат съоръженията за отпадъци с високотемпературно изгаряне с цел извличане на енергия, за да се избегнат емисиите на парникови газове и токсични емисии.**

Когато се използват отпадъци, като някои опасни видове промишлени отпадъци или някои видове пластмаси като „алтернативно гориво“, циментовите пещи и топлоелектрическите централи стават ключови фактори за засилване на замърсяването на въздуха и емисиите на парникови газове. Изгарянето на RDF, отпадъци и други „алтернативни“ горива не само не намалява емисиите на парникови газове и токсичните емисии, но ги и увеличава. RDF не е възобновяема енергия, тя е фалшиво решение, предотвратяващо прилагането на йерархията на отпадъците и подходящите системи за управление на отпадъците, като същевременно генерира парникови газове и токсични емисии и оказва влияние върху общественото здраве и околната среда.

Препоръки:

- Всякакви климатични и енергийни мерки и свързаното с тях финансиране трябва изрично да изключват изгарянето на смесените твърди битови отпадъци, включително RDF, и съвместното изгарянето на отпадъци като източник на енергия.
- За да се сведат до минимум отрицателните въздействия от управлението на отпадъците върху климата и да се оползотвори потенциалът на сектора, ИНПЕК следва да даде приоритет на решенията в горните нива на Йерархията за управление на отпадъците и да подпомогне интензивното разделно събиране на органични вещества (всъщност задължително за домакинствата към 2024 г.), с цел гарантиране на чисти потоци от органични материали за компостиране и анаеробно разлагане за извличане на устойчива

енергия.

- Системите за управление на отпадъците в България от събиране на смесени отпадъци и третиране на остатъчни отпадъци, като изгаряне и депониране, трябва да преминават към предотвратяване на генерирането на отпадъци и оттам към повторно използване, рециклиране на отпадъците, към ре-дизайн на продукти, към системи за депозиране на определени специални отпадъци и към забрани на токсични продукти и продукти за еднократна употреба, за да се подкрепят реално най-добрите възможности, които предлагат най-големи ползи за смекчаване на изменението на климата, следвайки принципите на Йерархията на отпадъците и стратегиите за нулеви отпадъци.

- И накрая, всички проекти, попадащи във взаимовръзката отпадъци / климат / енергия, следва да осигурят адекватни консултации с местното и гражданското общество, прозрачност и ефективно и навременно включване на най-уязвимите общности в процеса на вземане на решения. Цялостното проучване на междусекторните последици изисква ранно включване и интердисциплинарен подход, за да се избегне прехвърлянето на негативните външни въздействия върху местните общности и публичните бюджети.

Предложения:

В списъка с показатели, заедно с генерирането на твърди отпадъци и депонираните твърди отпадъци, се добавят два нови показателя:

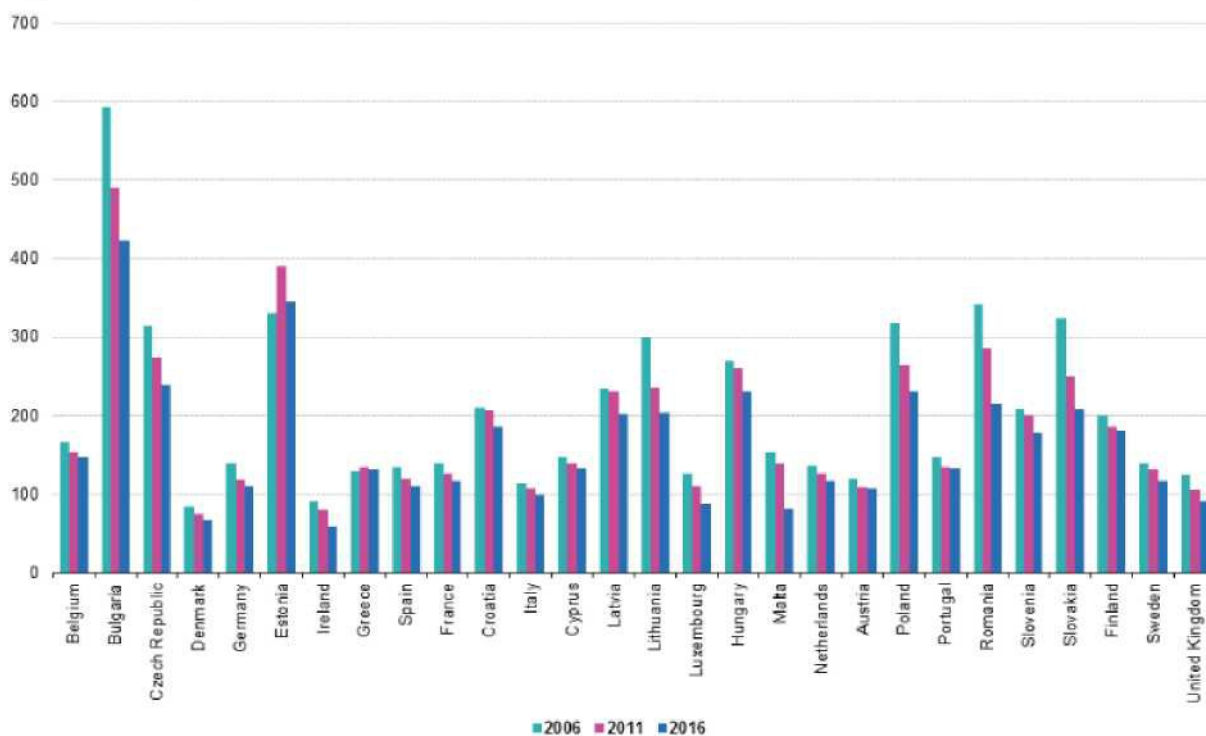
- **да се измерват емисиите от изгарянето на отпадъци и фракции от отпадъци под формата на RDF / SRF в енергийния и промишления сектор** (Това би позволило балансирана оценка на въздействието върху климата от изгарянето на отпадъци), и
  - **да се измерва количеството остатъчни отпадъци (смесени отпадъци, които не се събират отделно) на глава от населението на година** (Това ще позволи на управляващите да следят колко им остава до целта и да работят за намаляване на остатъчните отпадъци, които се нуждаят от третиране чрез интензивни инвестиции и прилагане на правна рамка, логистика и инфраструктура за превенция, повторна употреба, компостиране и рециклиране).

Глава 7. Допълнителни бележки по темата „Енергийна Ефективност“

В документа „Ефективността на първо място“ не изглежда да е водещ принцип за българската енергийна политика, както производството и сигурността на доставките са подчертани във въведението и по-нататък в текста. Акцентът е в развитието на устойчив енергиен сектор, а не в намаляването на потреблението на енергия.

Първичната енергийна интензивност не се разглежда като показател за енергийна ефективност, въпреки че данните от Евростат са надеждни и показват, че България има най-енергоемка икономика в ЕС.*

Energy intensity of the economy, in selected years, 2006-2016
(kilogram of oil equivalent per 1 000 EUR)

Source: Eurostat (online data code: nrg_100a, nama_10_gdp)

Планът пропуска сценарии и възможни траектории за различните възможности за политическа намеса, например - силна политика и мерки със силна финансова и друга подкрепа.

Транспортният сектор показва значителен ръст в крайното енергийно потребление - мерките за енергийна ефективност в този сектор са слаби и не са добре структурирани - мерки за въвеждане на модален транспорт и насърчаване на по-малко замърсяващи транспортни средства (преминаване от шосеен към железопътен и морски / речен транспорт) развитие на инфраструктурата, изисквания за ЕЕ на превозните средства, мобилност в градовете и туризъм, електрическа мобилност, повишаване на осведомеността като хоризонтална мярка.

В строителния сектор необходимостта от насърчаване на ниско и почти нулево енергийно сгради не е показана като приоритет, особено в случаите на обновяване на съществуващия сграден фонд. Все още правителството насърчава обновяването до енергиен клас „С“ (в повечето програми мерките, които водят до клас В или А, са забранени, дори ако са икономически ефективни и доказват дългосрочната устойчивост на предложеното решение) в случаите на финансиране с публични средства, което води до обновяване на сградата до нива от 100-200 kWh / m² годишно първично потребление на енергия, вместо 50-100 kWh / m² за различните видове сгради.

Тъй като около 70% от потреблението на енергия в ЕС е в градовете, трябва да се обърне повече внимание на ролята на местните власти и развитието на интелигентни градове. Енергийно ефективното пространствено планиране не се счита за мярка за енергийна ефективност, въпреки че градското развитие на 10-те най-големи градове в България е бързо и се извършва без никакви съображения и перспективи за използване и потребление на енергия.

Бюджетните ограничения често се разглеждат като основна пречка за ниската степен на

прилагане на мерки за енергийна ефективност за обществена инфраструктура, използваща енергията като в секторите за управление на водите и отпадъците, улично осветление, обществени сгради и обществен транспорт. Възможности като ЕСКО договори и други видове публично-частни партньорства не се подкрепят поради липса на капацитет за защита на обществения интерес. Трябва да се насърчава повишаването на осведомеността и изграждането на капацитет в тази област.

Българите, които не могат да поддържат домовете си достатъчно топли, са близо 40%, като това е най-високото ниво в ЕС, където хората, засегнати от енергийната бедност, са средно 8%. Борбата с енергийната бедност трябва да се извършва чрез предоставяне на услуги за енергийна ефективност на домакинствата с ниски доходи, а не чрез запазване на ниска цена на електроенергия или компенсиране на потреблението на електроенергия, въглища или дървесина в ниско ефективни домове и чрез използване на ниско ефективни уреди. Планът не включва измерител на енергийната бедност, а само говори за гарантиране на енергия на достъпна цена за всички потребители.

Малките и средните предприятия са гръбнакът на българската икономика. Няма конкретни мерки за подпомагането им при управлението на енергията, енергийния одит или други консултантски програми за тях. От друга страна, съществува схема за субсидиране за сектори с висока интензивност на производство, без изисквания за прилагане на мерки за енергийна ефективност и системи за управление на енергията, което може да доведе до реално намаляване на потреблението на първична енергия. Поддържането на ниски или субсидирани разходи за енергия не стимулира изпълнението на мерки за енергийна ефективност в никой сектор.

Обществените поръчки, трансформирани в **зелени обществени поръчки**, биха могли да играят важна роля във веригата на доставки и биха могли да доведат до икономии на енергия в публичния и частния сектор. Тази роля не се споменава в плана, няма индикации, че характеристиките за енергийната ефективност на уредите, системите и проектите за енергийно обновяване ще се разглеждат като важен елемент от енергийното управление на национално и местно равнище.

Зелените обществени поръчки трябва да играят роля в енергийната ефективност, но и във всяка друга област на разходване на обществени средства.

Оставаме отворени за обратна връзка по становището:

info@zazemiata.org